

Seriya DOKUMENTI

1 Uzroci i karakteristike privrednih kretanja u 1961. i 1962. god.

Autori: B. Čolanović, D. Dimitrijević, V. Frankovič, B. Horvat, I. Perišin,
V. Pertot, S. Popović, V. Stipetić, V. Tričković, F. Vasić.

Redaktor: B. Horvat
BEOGRAD, oktobra 1962

2. Ekonomske funkcije federacije

Autori: B. Gluščević, H. Hadžiomerović, B. Horvat, N. Kljusev, B. Šoškić,
D. Vojnić.

Redaktor: B. Horvat
BEOGRAD, decembra 1970.

Dokument br. 3.

7297857

**NEKA OBELEŽJA PRIVREDNIH
KRETANJA U SEDAMDESETIM GODINAMA**

*B.Horvat M.Kovačević, Ž.Mrkušić, M.Ostračanin,
S.Popov, S.Stajić. i saradnici*

Redaktori: O.Kovač, Z.Popov

Institut ekonomskih nauka
Beograd
1976.

II 297857/3

Tehnička redakcija: J. Tomaš, D. Đukić

Statističar: M. Đakus

IBM slog: S. Ljundrić

PREDGOVOR

Povodom savetovanja „Aktuelni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Jugoslavije 1976/77“, Institut ekonomskih nauka u ovoj svesci objavljuje ona istraživanja svojih saradnika koja se odnose na neka ključna obeležja privrednih kretanja u sedamdesetim godinama.

Institut, na žalost, ne pripada krugu institucija koje su namenska finansirane za praćenje tekućih privrednih kretanja. Stoga on i ne može redovno da priprema i publikuje kratkoročne analize ekonomskih tokova. Međutim, po prirodi svoje osnovne delatnosti – izučavanje privrednog razvoja, privrednog sistema, planiranja i ekonomske politike u svim značajnijim oblastima – Institut raspolaže rezultatima nešto dugoročnijih istraživanja koji u ovom trenutku mogu biti relevantni. Posebno u ovoj godini, kada se rezultati prethodnog i prva dostignuća u okviru novog petogodišnjeg plana moraju posmatrati iz dugoročnije perspektive. Pristup analizi privrednih kretanja sa većeg vremenskog odstojanja može biti opravdan i činjenicom da mnoga obeležja aktuelnih privrednih tokova potiču od dubljih korena, koji čak i predeterminišu neka buduća kretanja.

Ovaj rad, međutim, ne pretenduje na sveobuhvatnost. Analiza u njemu odnosi se samo na neke ključne probleme i segmente privredne aktivnosti u sedamdesetim godinama. Time je ujedno određena i njegoa kompozicija.

Polazi se od sagledavanja promena u stepenu razvijenosti zemlje i njenih komparativnih privrednih dostignuća. U drugoj glavi se, naime, analiziraju u-poredne stope privrednog rasta Jugoslavije, drugih evropskih socijalističkih i OECD zemalja, kao i promene njihovih nivoa razvijenosti. Od drugih indikatora privrednih performansi komparativno se iskazuju globalna produktivnost rada i stabilnost opšteg nivoa cena.

Naredni odeljak u celini je posvećen ispitivanju periodičnih, kratkoročnih i dugoročnih fluktuacija stope rasta osnovnih privrednih indikatora. Ova ana-

123001/82

liza daje elemente i za osamu stepena stabilnosti privrednih kretanja u pojedinim razdobljima.

Nesumnjivo je da se pojedini segmenti privrednih aktivnosti nalaze pod značajnim utjecajem određenih rešenja u privrednom sistemu, odnosno mera ekonomske politike. U četvrtoj glavi rada se zato razmatraju neke karakteristike sistema planiranja sa stanovišta efikasnosti usmeravanja razvoja, institucionalno uslovljene karakteristike jugoslovenske inflacije, uspeh monetarno-kreditnog regulisanja i neki mogući stimulatívni efekti promena u politici stambene izgradnje.

U petoj glavi se razmatraju značajni uticaji medjunarodnog okruženja na privrednu aktivnost, ekonomske odnose sa inostranstvom i politiku deviznog kursa.

Redaktori

SADRŽAJ

	Strana
PREDGOVOR	3
I UVOD	7
II STEPEN RAZVIJENOSTI I KOMPARATIVNE PRIVREDNE PERFORMANSE	9
Komparativne stope rasta	9
Promene u stepenu razvijenosti	12
Globalna produktivnost rada	16
Stabilnost opšteg nivoa cena	19
III FLUKTUACIJE I STABILNOST RASTA	23
IV UTICAJ PRIVREDNOG SISTEMA I EKONOMSKE POLITIKE	33
Neke karakteristike evolucije sistema društvenog planiranja	33
Inflacija i njeni uzroci	37
Monetarna ekspanzija i diverzije finansijske neravnoteže	49
Mogući stimulatívni efekti stambene izgradnje	58
V UTICAJ MEDJUNARODNOG OKRUŽENJA	63
Dugoročni i kratkoročni problemi robne razmene sa inostranstvom	63
Politika deviznog kursa, inflacija i spoljna konkurentnost	72

I UVOD

Period društvenog i privrednog razvoja naše zemlje 1970—tih godina se u svakom slučaju može smatrati vrlo interesantnim i u određenom smislu kon-
traverznim. U ovom momentu se ostvarena kretanja ne mogu oceniti, niti se mogu
adekvatno evaluirati u svim svojim dimenzijama. Tek kroz izvesno vreme, kada se
budu akumulirala potrebna saznanja i sve željene informacije i kada se bude raspo-
lagalo sa više parcijalnih naučnih istraživanja, biće moguće da se pruži kompleksna
analiza i ocena predjenog puta društvenog i privrednog razvoja u ovom periodu. No,
i pored toga ovaj rad pokušava da izvrši analizu određenih obeležja razvoja naše ze-
mlje tokom 1970—tih godina.

Ukoliko se posmatraju uslovi u okviru kojih se odvijao naš društveni i
privredni razvoj u ovoj deceniji onda se izgleda može reći sledeće:

- na početku ovog perioda društveno—politička klima nije bila posebno pogodna
kako za temeljit pristup planiranju društvenog i privrednog razvoja, tako ni za si-
nchronizovane napore u pravcu rešavanja otvorenih problema u privredi i ubrzanje
privrednog razvoja;
- u drugom delu ovog perioda, sa usvajanjem novog Ustava i razradom sistemskih
zakona, društveno—politička klima postaje veoma pogodna. To je i iskorišćeno
za rešavanje nekih otvorenih pitanja u privredi, kao i za pažljivu pripremu terena
za postepeno rešavanje ozbiljnijih dugoročnih problema koji su se nagomilali
u toku dosadašnjeg razvoja;
- uticaj međunarodnog okruženja na naš privredni i društveni razvoj u ovoj decen-
iji, gledano u celini, bio je nepovoljan, naročito u 1974 i 1975. godini.

Društveni i privredni razvoj naše zemlje, ostvaren u ovakvim domaćim
i eksternim uslovima, imao je sledeće osnovne karakteristike:

- stopa opšteg privrednog razvoja je bila relativno skromna: ostvarena dinamika je
bila niža nego u prethodnoj deceniji, strukturni problemi privrede su dalje
zaoštreni, efikasnost investiranja nije poboljšana;
- akumulativna sposobnost privrede je smanjena, što je uglavnom posledica: neido-
voljne dinamike i strukture razvoja u dužem periodu, objektivnih nemogućnos-
ti da se rashodi opšte i zajedničke potrošnje usklade sa fluktuacijama tempa pri-
vrednih aktivnosti, defektnosti sistema sticanja i raspodele dohotka itd.;
- zaustavljen je izrazito nepovoljan trend opadanja stope zapošljavanja, a kasnije

je došlo do postepenog povećanja zapošljavanja. Na ovaj način je ublažen jedan krupan društveni problem i delimično su stvoreni uslovi da se on efikasnije rešava;

- stopa rasta produktivnosti rada je u celom periodu vrlo niska, a u poslednje dve godine i negativna. Ovaj krupan problem je posledica niza nerešenih sistemskih pitanja, kao i dosadašnje politike razvoja, te će u narednim godinama morati biti od prioritetnog značaja.
- platni bilans koji je u početnim godinama ovog perioda bio izuzetno nepovoljan, izgleda značajno poboljšat mada nisu stvoreni sigurni uslovi za njegovo trajno eliminisanje;
- uspešno je zaustavljen vrlo dinamičan rast cena. Međutim, još uvek nisu trajno eliminisane osnovna žarišta inflacije, tako da će ovaj problem morati biti jedna od osnovnih preokupacija naše ekonomske politike;
- izgrađen je mehanizam društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja, ali on još uvek ne pokazuje potreban stepen efikasnosti;
- stvorene su osnove za izgradnju novog samoupravnog pristupa planiranju našeg društvenog i privrednog razvoja, što treba da bude veća garancija da se naš budući privredni razvoj više neće odvijati mimo utvrđenih i poželjnih pravaca.

Na osnovu ovih zapazanja, i na osnovu analize u ovom dokumentu, društveni i privredni razvoj naše zemlje u 1970-tim godinama se može povoljno oceniti. U ovom periodu neka od izuzetno krupnih pitanja našeg proteklog razvoja su uspešno rešena. Ono što je još važnije, stvoreni su povoljniji uslovi da se postepeno i sinhronizovanim naporima efikasnije rešavaju i druga pitanja koja već vrlo dugo spustavaju brzi društveni i privredni razvoj zemlje.

U narednoj godini, a i do kraja ovog srednjoročnog plana, nekoliko problema će morati biti u žiži interesa naše ekonomske politike. To su u prvom redu akumulativna sposobnost privrede, samoupravni mehanizam alokacije, akumulacije, produktivnost rada i efikasnost privredjivanja.

Ukoliko se ovi problemi budu uspešno rešavali, naravno u poređenju sa izgradnjom novog privrednog sistema, a posebno efikasnog sistema (mehanizma) društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja i operativnog sistema samoupravnog društvenog planiranja, stvoriće se potrebni preduslovi za osetno ubrzanje dinamike privrednog razvoja, kao i za rešavanje drugih kumuliranih, ali sekundarnih problema u našoj privredi. Međutim, ako se ovi problemi ne budu efikasno rešavali, naša privreda će da se razvija sa prosečnim stopama koje neće omogućiti ostvarivanje osnovnih ciljeva društveno—ekonomskog razvoja.

II STEPEN RAZVIJENOSTI I KOMPARATIVNE PRIVREDNE PERFORMANSE

Poznato je da su mnoga od osnovnih obeležja svake privrede u nekom trenutku u suštini određena ekonomskim procesima i parametrima trajnije prirode. Otuda analiza nešto dugoročnijih tendencija u ključnim privrednim tokovima može da pokaže i one karakteristike i uzroke aktuelnih ekonomskih performansi koje konjunkturalni indikatori ne registriju.

Temeljitije ocene o dostignućima i globalnoj efikasnosti neke privrede se takodje ne mogu zasnivati samo na aktuelnim odnosima njenih glavnih makroekonomskih varijabli. Takvi sudovi moraju da se oslanjaju na dugoročnija međunarodna poređenja ekonomskih performansi.

U ovom prilogu se sa tom namerom prikazuju rezultati uporednog ispitivanja stopa rasta društvenog proizvoda, stepena razvijenosti, globalnog rasta produktivnosti i cena u Jugoslaviji, drugim evropskim socijalističkim zemljama i zemljama OECD u pojedinim etapama posleratnog razvoja.

KOMPARATIVNE STOPE RASTA

Brzi privredni razvoj Jugoslavije u poslednjem tridesetogodišnjem periodu odavno je poznata i mnogo puta istaćana činjenica. Ona je — u određenoj razdoblju — spadala u red zemalja koje su se ošigledno najbrže razvijale. To razdoblje obuhvata godine između 1952. odnosno 1953. i 1960.¹ Između desetak zemalja sa najbržim privrednim rastom u razdoblju 1953—1960 jednako su se sa privrednim rastom Jugoslavije mogli meriti Japan među kapitalističkim zemljama i DR Nemačka među socijalističkim zemljama. U Jugoslaviji je stopa rasta ukupnog društvenog proizvoda iznosila 8,6% godišnje, u Japa-

¹Ako se eliminiše 1952. godina kao izuzetno nepovoljna za Jugoslaviju, stvari se ni u čemu bitno ne menjaju. U slučaju da se ova godina uzme za osnovu, to bi pružalo izvesne prednosti pri izračunavanju stope rasta.

nu 8,5% a u DR Nemačkoj 8,0%. Sve ostale zemlje (bilo kapitalističke, bilo socijalističke) pokazivale su manji rast globalnog društvenog proizvoda (stopa rasta svih ostalih socijalističkih zemalja iznosila je 7,6% prosečno godišnje).

Slično se može reći i kad se rast posmatra po stanovniku. U ovom aspektu, koji je značajniji od prethodnog, prednjače DR Nemačka, u kojoj porast visokog globalnog rasta privrede stanovništvo stalno opada (stopa rasta per capita 8,9%) i Japan (stopa rasta per capita 8,3%). Jugoslavija sa stopom rasta društvenog proizvoda per capita od 7,5% i dalje stoji na čelu svih ostalih zemalja (sve socijalističke zemlje zajedno imaju stopu rasta per capita društvenog proizvoda od 6,0%).

Period koji potom nailazi, od 1960–1975. godine, karakteriše se gotovo zajedničkom tendencijom opadanja globalnih stopa rasta društvenog proizvoda, kao i rasta per capita, što se naročito ispoljilo u poslednjim godinama. To se bolje uočava po pojedinim razdobljima. Periodizacija nije za sada mogla biti ostvarena prema pravom ekonomskom rasudjivanju, već je privaćena jedna zajednička za sve zemlje (po petogodiština), da bi se omogućila uporedjenja, koja su i ovako instruktivna i ističu tendencije o kojima je reč.

U razdoblju 1960–1965. stopa rasta jugoslovenskog društvenog proizvoda per capita (računajući po stalnim cenama iz 1972. godine) iznosila je 5,7% godišnje. U isto vreme je prosečni rast per capita bruto domaćeg produkta (GDP) svih zemalja OECD-a iznosio 3,9% (isto toliko i za evropske zemlje OECD-a, a za zemlje EEZ 3,8%). Nekoliko zemalja iz ove grupe kapitalističkih zemalja ističe se osetno sponijim rastom (Kanada sa 2,9%, SAD sa 3,3%, Švajcarska sa 3,0%, Turska sa 2,9% i Velika Britanija sa 2,5%), dok se brzim rastom izdvajaju Japan (sa 9,0%) i tri zemlje južne Evrope (Španija sa 7,5%, Grčka sa 7,3% i Portugal sa 5,8%). Prosečni rast evropskih zemalja OECD-a bio je isti kao u periodu 1953–1960. (3,9%), dok je za sve zemlje OECD-a bio osetno sporiji (2,3%), što je svakako posledica veoma slabog rasta SAD (0,8%), čija masa produkta per capita znatno utiče na formiranje proseka.

Rast društvenog proizvoda evropskih socijalističkih zemalja (bez Jugoslavije) per capita iznosio je u proseku 4,8%. Višim stopama rasta ističu se Rumunija (8,7%), Bugarska (5,7%) i SSSR (5%). Izuzetno nizak rast pokazivala je Čehoslovačka (1,3%).

Prema tome, svega nekoliko zemalja je u ovom razdoblju pokazivalo veću stopu rasta društvenog proizvoda po stanovniku od Jugoslavije.

Razdoblje od 1965–1970. godine odlikuje se u Jugoslaviji vidljivim opadanjem stope rasta društvenog proizvoda per capita (4,8%), dok je u ostalim socijalističkim zemljama u proseku rast znatno ubrzan (6,4%). I pojedinačno sve

Tabela 1.

Stope rasta društvenog proizvoda per capita Jugoslavije, evropskih socijalističkih zemalja i zemalja OECD u periodu 1953–1975.

Zemlje, odnosno grupe zemalja	1953 do 1960	1960 do 1965	1965 do 1970	1970 do 1975	1960 do 1970	1960 do 1975	1953 do 1975
SFRJ	7.5	5.7	4.8	4.8	5.2	5.1	5.9
Bugarska	6.5	5.7	7.9	7.3	6.8	7.0	6.8
Madjarska	4.2	3.8	6.4	5.9	5.1	5.3	5.0
DR Nemačka	8.9	3.7	5.3	5.6	4.5	4.9	6.1
Poljska	5.5	4.8	5.2	8.3	5.0	6.1	5.9
Rumunija	6.4	8.7	6.4	10.4	7.5	8.5	7.8
SSSR	5.9	5.0	6.6	4.6	5.8	5.4	5.6
Čehoslovačka	5.7	1.3	6.5	4.6	3.9	4.1	4.7
Socijalističke zemlje (bez Jugoslavije)	6.0	4.8	6.4	5.3	5.6	5.5	5.7
Zemlje OECD-a (ukupno)	2.3	3.9	3.6	1.7	3.8	3.1	2.8
Evropske zemlje OECD-a	3.9	3.9	3.9	2.0	3.9	3.3	3.4
Zemlje EEZ	4.8	3.8	4.0	1.8	3.9	3.2	3.7

Napomena: Stope rasta Jugoslavije i ostalih socijalističkih zemalja odnose se na društveni proizvod, a za zapadne zemlje odnose se na bruto domaći produkt (zapadna definicija).

Izvori: OECD, National Accounts of OECD Countries (1950–1968, 1960–1971, 1961–1972, 1962–1973); OECD, Main Economic Indicators, Septembar 1976; SEV, Statistički ežegodnik stran članov SEV 1975; SZS, Društveni proizvod i narodni dohodak po cenama 1972: 1952–1973, Statistički bilten br. 909 Beograd, 1975; SGJ 1976, str. 134–135; OUN, Year book of National Accounts Statistics 1969.

ove zemlje imaju brži rast od Jugoslavije. Kapitalističke zemlje, u globalu, u ovom razdoblju ne pokazuju neke osobite promene u rastu. Znatno više od prosečnih su, kao i ranije, stope rasta Japana (11,6%), Grčke (8,7%), Portugala (8,2%) i Španije (6,6%), dok izuzetno nizak rast ima Velika Britanija (2,0%).

Razdoblje 1970–1975. karakteriše se ulaskom kapitalističkog sveta u krizni period, što je imalo odgovarajućeg odraza u stopama privrednog rasta. Stopa rasta svih zemalja OECD-a u proseku svela se na manje od polovine u poređenju sa prethodnim razdobljima (1,7%), što važi i za zemlje EEZ (1,8%), dok je približno na polovini kod evropskih zemalja OECD-a. Na ovako slab rast zema-

lja OECD u celini svakako su znatno uticale niske stope rasta velikih zemalja u ovoj grupaciji (SAD sa 1,1%, SR Nemačka sa 1,3% i Velika Britanija sa 1,7%). I ovog puta sa znatno većom od prosečne stope rasta ističu iste zemlje, kao i ranije, mada im je rast osetno opao u poredjenju sa proteklom razdobljem (Japan samo 3,9%, Grčka sa 4,4%, Portugal sa 5,8% od 1970–1974. godine, Španija sa 4,6%). Višu stopu rasta nego ranije ima samo Turska (4,9%).

Prosečna stopa privrednog rasta Jugoslavije je u ovom razdoblju istovetna sa onom iz prethodnog razdoblja (4,8%), dok je prosečni rast svih ostalih socijalističkih zemalja nešto opao u poredjenju sa ranijim petogodištem (5,3%). Samo SSSR i Čehoslovačka medju ovim zemljama imaju nešto niže stope rasta od Jugoslavije.

U celom periodu 1960–1975. stopa rasta Jugoslavije je znatno niža nego u proseku 1953–1960. Rast ostalih socijalističkih zemalja je nešto brži nego privredni rast Jugoslavije, a stopa zemalja OECD kreće se na oko 3% u proseku, sa izrazito visokim stopama u već pomenute četiri zemlje.

Ceo period od 22 godine (1953–1975) karakteriše se relativno visokim stopama rasta društvenog proizvoda per capita socijalističkih zemalja, pri čemu je rast Jugoslavije nešto brži u proseku (5,9%) nego rast ostalih socijalističkih zemalja (5,7%), dok je rast zemalja OECD-a u celini skroman (2,8%), nešto jači u evropskim zemljama ove grupacije (3,4%) i u zemljama EEZ-a (3,7%).

PROMENE U STEPENU RAZVIJENOSTI

U proseku znatno brži rast društvenog proizvoda pa i bruto nacionalnog produkta (zapadne definicije) Jugoslavije nego zemalja OECD-a, nesumnjivo svedoči o tome da se naš društveni proizvod per capita osetnije približio nivou odgovarajućih agregata per capita razvijenih zapadnih zemalja.

Uporedjenje koje ovde dajemo odnosi se na bruto nacionalni produkt (GNP) u godinama 1955, 1968. i 1972, a prikazano je u relativnim brojevima na bazi tekuće vrednosti dolara u odgovarajućim godinama.

Iz naredne tabele se vidi da se u posmatranom periodu od 17 godina Jugoslavija znatno približila nivou bruto nacionalnog produkta per capita razvijenih evropskih zemalja i SAD. Pogotovu je značajno opao razmak između Jugoslavije i SAD, kao i Jugoslavije i Velike Britanije. Ovo nije čudnovato, s ob-

Tabela 2.

Nivo GNP per capita osam evropskih zemalja i SAD u poredjenju sa Jugoslavijom 1955, 1968. i 1972. godine (Jugoslavija = 100,0)

Zemlja	1955.	1968.	1972.	Stope rasta 1955–1972.
Danska	421.9	286.2	275.9	4.0
Velika Britanija	459.3	262.1	214.6	2.0
Norveška	424.7	281.8	259.5	3.6
Belgija	447.6	281.4	273.1	3.6
Francuska	403.9	291.3	283.7	4.5
Holandija	408.1	266.8	247.0	3.5
SR Nemačka	385.7	274.0	245.7	3.9
Italija	223.8	177.5	157.2	4.5
Osam evropskih zemalja	375.8	254.7	229.6	3.6
SAD	828.6	472.7	392.9	2.1

Napomena: Obračun GNP Jugoslavije u tekućim dolarima odgovarajućih godina izvršen je na osnovu jedne detaljne komparacije između Jugoslavije i Francuske (v. S. Stajić, „An International Comparison of Yugoslav National Product”, Ekonomska analiza, 1971, br. 3–4) i konsteći rezultate rada M. Gilberta i saradnika (Milton Gilbert and Associates, „Comparative National Products and Price Levels, OEEC, Paris, 1958). Ove poslednje rezultate kasnije je korigovao Kravis (Irving B. Kravis, „Extrapolations of Real Product and Purchasing-Power Comparisons” u: John Pincus, Economic Aid International Cost Sharing, The RAND Corporation, 1965, Appendix, Chapter 3). Prvi rezultati komparacija GNP Jugoslavije, SAD i navedenih evropskih zemalja za 1955. i 1968. godinu autor je izložio u jednom radu iz 1973. godine (v. S. Stajić, „Neke ocene stepena razvijenosti Jugoslavije putem sintetičkih monetarnih agregata”, Ekonomska misao, 1973, br. 2). Ovi rezultati su medjutim kasnije morali biti korigovani s obzirom na nove podatke u vezi sa obračunom Jugoslavija/Francuska i Jugoslavija/SAD.

Izvori: OECD, National Accounts of OECD Countries 1950–1968, 1961–1972; U.S. Department of Commerce, Survey of Current Business, Volume 56, Number 1, Part I January 1976; OECD, Yugoslavia, Avril 1976; SZS, SGJ–1976.

zirom da je rast GNP per capita u Velikoj Britaniji u ovom razdoblju iznosio 2,0%, a rast SAD 2,1%, dok je u Jugoslaviji iznosio 6,7%, dakle preko tri puta više. Posle Jugoslavije najvišu stopu rasta ovog agregata po stanovniku imale su Francuska i Italija (4,5%), a potom Danska (4,0%). Jugoslovenska stopa rasta je

u ovom slučaju za oko 90% viša od prosečne stope rasta svih osam evropskih zemalja.

Prema najnovijim obračunima, bruto nacionalni produkt (GNP) Jugoslavije po stanovniku 1972. godine iznosio je 1427 dolara iz te godine, a društveni proizvod 1130 dolara, na bazi pariteta internih kupovnih snaga dinara i dolara.

Jedna detaljno izvedena komparacija između Jugoslavije i ostalih evropskih socijalističkih zemalja za 1972. godinu omogućila je da se dodje do realnih odnosa GNP i društvenog proizvoda po stanovniku Jugoslavije i ovih zemalja, kao i da se utvrde razlike u nivoima ovih agregata u 1953. godini i nekim drugim godinama posmatranog dugoročnog perioda. Iz podataka ovih obračuna vidi se da se razmak u nivoima društvenog proizvoda po stanovniku Jugoslavije i ostalih socijalističkih zemalja u celini smanjivao sve do 1964/65. godine, a da je otada ponovo počeo da raste, što je u skladu sa već prikazanim podacima o stopama rasta društvenog proizvoda po stanovniku.

Tabela 3.

Odnosi društvenog proizvoda po stanovniku u socijalističkim zemljama 1953–1975. godine (Jugoslavija =100,0)

Zemlje	1953	1960	1965	1970	1972	1975
Bugarska	130,1	122,5	122,8	142,3	146,6	159,7
Madjarska	185,6	149,9	136,8	147,4	148,6	155,2
DR Nemačka	189,1	207,1	188,5	193,4	192,9	201,3
Poljska	188,4	166,0	159,0	162,5	170,8	191,9
Rumunija	96,1	89,6	103,1	111,2	123,4	144,0
SSSR	187,9	169,2	164,2	179,4	175,3	177,3
ČSSR	268,4	181,1	196,8	213,7	211,0	211,5
Sve socijalističke zemlje (bez SFRJ)	184,6	167,8	161,0	174,0	172,6	178,2

Napomena: Navedeni obračuni radjeni su u okviru jednog projekta za Republičku zajednicu nauke Srbije. Projekt se nalazi u završnoj fazi. Za obračune su korišćeni zvanični, za sve zemlje jednoobrazni podaci, objavljeni u statističkom godišnjaku SEV. O primenjenim postupcima bliže informacije se mogu dobiti u Institutu ekonomskih nauka, Beograd.

Po pojedinačno uzetu, razmak je u odnosu na Jugoslaviju u poslednjoj godini porastao znatnije kod Bugarske, DR Nemačke i osobito kod Rumunije, a neznatno kod Poljske, dok je opao kod Madjarske, SSSR i Čehoslovačke, što takodje odgovara razlikama u stopama rasta društvenog proizvoda po stanovniku.

Upoređenja sa bruto nacionalnim produktom po stanovniku pokazuju u neznatnoj meri nepovoljnije rezultate za Jugoslaviju. Veličine ovog agregata izražene u dolarima iz 1972. godine omogućuju određena upoređenja sa navedenim zapadnoevropskim zemljama i SAD.

Tabela 4.

Upoređenja bruto nacionalnog produkta po stanovniku razvijenih zapadnih i socijalističkih zemalja u 1972. godini

Zemlja	GNP per capita (dolara)	Odnosi (SAD = 100,0)
SAD	5607,7	100,0
Danska	3937,9	70,2
Velika Britanija	3063,1	54,6
Norveška	3704,8	66,1
Belgija	3898,0	69,5
Francuska	4050,2	72,2
Holandija	3525,1	62,9
SR Nemačka	3506,7	62,5
Italija	2243,6	40,0
Osam evropskih zemalja	3277,7	58,4
Jugoslavija	1427,4	25,5
Bugarska	2095,1	37,4
Madjarska	2087,3	37,2
DR Nemačka	2818,3	50,3
Poljska	2485,4	44,3
Rumunija	1840,0	32,8
SSSR	2645,4	47,2
ČSSR	3084,9	55,0
Socijalističke zemlje (bez Jugoslavije)	2579,6	46,0

Napomena i izvori kao u Tabeli 2.

Prethodna tabela pokazuje da je prosečni nivo socijalističkih zemalja u 1972. godini bio iznad nivoa Italije, što je slučaj sa većinom pojedinačnih zemalja ove grupe (DR Nemačka, Poljska, SSSR i ČSSR). Bugarska i Mađarska su se znatno približile nivou Italije, a DR Nemačka i Čehoslovačka tadašnjem nivou Velike Britanije. Ovo je nesumnjivo rezultat daleko bržeg privrednog rasta ovih zemalja u poređenju sa rastom navedenih zapadnih zemalja.

GLOBALNA PRODUKTIVNOST RADA

Navedeni obračuni omogućuju da se sagledaju na izvestan način i razlike u nivou produktivnosti rada između nekih razvijenih zapadnih zemalja i Jugoslavije, kao i između Jugoslavije i ostalih socijalističkih zemalja.²

Bilo je moguće utvrditi koeficijente za svodjenje bruto nacionalnog produkta na našu definiciju društvenog proizvoda samo za dve godine (1968. i 1972.) za osam zapadnoevropskih zemalja i SAD. Na taj način se mogu posmatrati razlike u nivou globalne produktivnosti rada između Jugoslavije i pomenutih zemalja, ma da se mora reći da rezultati koje pokazuje uaredna tabela za pojedinačne zemlje imaju približnu vrednost. Veću tačnost pokazuju rezultati za celu grupu evropskih zemalja i za SAD.

Bitnijih promena za ovo kratko vreme u odnosu na navedene evropske zemlje, kao celine, nije bilo, ali je vidnija promena nastupila u odnosu na SAD, što je svakako posledica vrlo sporog privrednog rasta ove zemlje.

Nasuprot ovome, obračuni o kojima je bilo reči pružaju mogućnost da se prati uporedno kretanje globalne produktivnosti rada u nepoljoprivrednim delatnostima evropskih socijalističkih zemalja i Jugoslavije od 1960. do 1974. godine.

²Ova razmatranja su delimična i nisu u potpunosti uporediva među grupama zemalja koje se posmatraju, iz više razloga: (i) na osnovu podataka zapadnih zemalja teško je u dužem nizu dovođiti preciznu vezanost materijalne proizvodnje od neproizvodnih delatnosti; (ii) ovo u odgovarajućem smislu često važi i za broj zaposlenih. Stoga nije moguće pratiti egzaktan rast globalne produktivnosti rada, jer praćenje produktivnosti rada na osnovu GNP-a po zaposlenom u svim proizvodnim i neproizvodnim delatnostima ne daje pravu sliku dinamike i nivoa produktivnosti; (iii) u socijalističkim zemljama je vrlo teško utvrditi pravi broj zaposlenih u poljoprivredi, tako da je moguće pratiti kretanje globalne produktivnosti rada samo u vanpoljoprivrednim delatnostima ukupno, i na isti način upoređivati nivo produktivnosti rada u pojedinim godinama.

Tabela 5.

Odnosi nivoa produktivnosti rada nekih evropskih zemalja, SAD i Jugoslavije 1968. i 1972. godine (na bazi tekućih dolara)

	Jugoslavija = 1,0	
Zemlja	1968.	1972.
Danska	3,1	3,3
Velika Britanija	2,9	2,3
Norveška	3,5	2,9
Belgija	3,1	3,0
Francuska	3,2	3,4
Holandija	3,3	3,6
SR Nemačka	3,2	2,8
Italija	2,0	2,0
Osam evropskih zemalja	2,9	2,7
SAD	6,5	5,6
Jugoslavija	1,0	1,0

Izvori: Za 1968. godinu vidi: S Stajić, „Neke ocene...”, Ekonomika misao, 1973, br.2, str. 92; za 1972. godinu novi obračuni istog autora; Pored izvora navedenih u Tabeli 2. još i: OECD, Labour Force Statistics 1962–1973, Paris, 1975.

U razdoblju 1960–1965, gde nedostaju odgovarajući podaci za Poljsku, rast produktivnosti rada u Jugoslaviji bio je brži nego u ostalim socijalističkim zemljama u proseku (stopa rasta 5,2% prema 4,7%). Pri tome valja pomenuti da je rast u SSSR-u i Bugarskoj bio brži nego u Jugoslaviji (5,8% i 5,4%), dok su u drugim zemljama stope rasta bile niske ili je čak produktivnost bila u opadanju (Mađarska sa -0,6% i Rumunija sa -1,1%).

U sledećem razdoblju je globalna stopa rasta svih socijalističkih zemalja veća nego u Jugoslaviji, što važi i za sve zemlje pojedinačno, osim Čehoslovačke, gde je stopa rasta ravna jugoslovenskoj. U razdoblju 1970–1974. razmak između stope rasta produktivnosti rada u Jugoslaviji i ostalim socijalističkim zemljama skupa još više raste. Jedino se niskom stopom izdvaja DR Nemačka (1,5%) i nešto većom od jugoslovenske, Čehoslovačka (3,4%).

U celom periodu 1960–1970. stopa rasta produktivnosti je u Jugoslaviji nešto niža (za oko 10%) od stope rasta svih ostalih socijalističkih zemalja zajedno (bez Poljske), a osetnije je niža kad se posmatra period od 1960–1974. godine (5,6% prema 4,5%).

Tabela 6.

Rast globalne produktivnosti rada u nepoljoprivrednim delatnostima
socijalističkih zemalja 1960–1974.

Zemlja	1960 do 1965	1965 do 1970	1970 do 1974	1960 do 1970	1960 do 1974
Bugarska	5,4	8,6	6,8	7,0	6,9
Madjarska	0,6	5,7	5,8	2,5	3,4
DR Nemačka	3,8	4,9	1,5	4,3	3,5
Poljska	5,0	7,3	6,0 ⁺⁺)
Rumunija	1,1	12,0	11,6	5,2	7,0
SSSR	5,8	6,5	4,6	6,1	6,1
ČSSR	1,9	4,8	3,4	6,1	5,7
Socijalističke zemlje (ukupno)	6,3	5,9	6,1 ⁺⁺)
Socijalističke zemlje (bez Poljske)	4,7	6,4	5,7	5,6	5,6
Jugoslavija	5,2	4,8	3,2	5,0	4,5

++) 1965–1974.

Napomena: vidi Tabelu 3.

Pri svemu tome, razlike u nivou globalne produktivnosti rada nisu značajne, čak su i u nekim od izabranih godina celog perioda razlike bile za Jugoslaviju povoljne. U poređenju sa podacima o nivou društvenog proizvoda po stanovniku, to bi kazivalo da je u nepoljoprivrednim delatnostima ostalih socijalističkih zemalja, po pravilu, procentualno prema stanovništvu više zaposlenih nego u Jugoslaviji.

Karakteristično je da je nivo produktivnosti rada u odnosu na nivo u Jugoslaviji relativno opadao u DR Nemačkoj, Čehoslovačkoj i Madjarskoj, dok je u ostalim zemljama rastao. Sve do 1970. godine razlike u nivou su ili u korist Jugoslavije ili su sasvim neosetno u korist ostalih socijalističkih zemalja u celini. Razlike se nešto povećavaju na štetu Jugoslavije posle 1970. godine. Pored razlika u stopama globalnog privrednog rasta u razdoblju 1970–1975. (ostale socijalističke zemlje 6,2%, Jugoslavija 5,8%), navedenim razlikama u nivou produktivnosti doprineo je verovatno još i brži rast zaposlenosti u Jugoslaviji (3,6%), nego u ostalim socijalističkim zemljama (2,6%) u razdoblju 1970–1974. godine.

Tabela 7.

Nivo globalne produktivnosti rada u vanpoljoprivrednim delatnostima
socijalističkih zemalja 1960–1974. (Jugoslavija = 100,0).

Zemlja	1960	1965	1970	1972	1974
Bugarska	72,0	72,7	85,7	94,4	99,6
Madjarska	98,7	74,2	77,4	83,5	85,7
DR Nemačka	122,2	113,9	114,3	107,1	107,1
Poljska	106,9	107,6	117,8	126,0
Rumunija	77,2	56,6	78,9	98,8	108,1
SSSR	94,2	96,7	104,6	115,8	116,0
ČSSR	129,3	109,8	109,9	114,6	111,4
Socijalističke zemlje (ukupno)	...	96,3	103,1	113,0	114,4
Socijalističke zemlje (bez Poljske)	97,6	95,3	102,7	113,0	113,2

Napomena: vidi Tabelu 3.

STABILNOST OPŠTEG NIVOA CENA

Privredni rast u toku posmatranog dvadesetogodišnjeg razdoblja bio je praćen u zapadnom svetu stalnim globalnim porastom cena. Korelativni (implicitni) indeks cena ukupne privrede u svetu tržišne privrede rastao je iz razdoblja u razdoblje.

Karakteristično je da su u periodu 1953–1960. korelativni globalni indeksi cena u zapadnim zemljama bili znatno niži od indeksa rasta globalnog domaćeg produkta (GDP). Indeks rasta ukupnog GDP u zemljama OECD-a iznosio je 3,6% (za evropske zemlje ove grupacije 5,0%, a za EEZ čak 5,8%), a indeks cena 2,7%, odnosno 3,7% i 3,3%. U deceniji 1960–1970. indeks volumena GDP-a iznosio je 4,9% za sve zemlje OECD u proseku, a korelativni indeks cena 3,4% (odnosno 4,2% za evropske zemlje i za EEZ). Razmak između ukup-

nog produkta i rasta cena se u ovom razdoblju osetno smanjio, tj. rast ukupnog produkta se smanjio, a rast cena ubrzao u poredjenju sa prethodnim periodom. Ovo je još očiglednije ako se posmatraju posebno razdoblja 1960–1965. i 1965–1970, gde se jasno raspoznaje tendencija brzog rasta cena od rasta GDP-a.

Posle 1970. godine rast privrede je značajno opao, dok je globalni indeks cena po tri i više puta nadmašio rast društvenog produkta, što se može videti u narednoj tabeli.

Tabela 8.

Korelativni globalni indeksi cena i rast ukupnog društvenog proizvoda u zemljama OECD i u Jugoslaviji.

Zemlja odnosno grupa zemalja	1953 do 1960	1960 do 1965	1965 do 1970	1970 do 1973 ⁺⁾	1960 do 1970	1960 do 1973 ⁺⁾	1953 do 1973 ⁺⁾
A) Indeksi cena							
Zemlje OECD (ukupno)	2,7	2,6	4,2	5,9	3,4	4,0	3,5
Evropske zemlje OECD-a	3,7	4,1	4,2	7,4	4,2	4,9	4,5
Zemlje EEZ	3,3	4,3	4,1	7,1	4,2	4,9	4,3
GNP	5,8	14,3	8,0	19,2	11,1	13,7	11,1
Jugoslavija							
DP	5,9	14,6	8,4	19,0	11,4	13,9	11,3
B) Indeksi volumena							
Zemlje OECD (ukupno)	3,6	5,2	4,6	2,6	4,9	4,2	4,0
Evropske zemlje OECD-a	5,0	5,0	4,7	2,5	4,9	4,1	4,4
Zemlje EEZ	5,8	4,8	4,6	2,1	4,7	3,8	4,5
GNP	8,7	7,6	6,9	5,9	7,2	6,8	7,4
Jugoslavija							
DP	8,0	6,8	5,8	5,8	6,3	6,1	6,7

^{+) Podaci o indeksima cena za Jugoslaviju u ovim kolonama odnose se na razdoblja koja se završavaju sa 1975. godinom. Svi podaci o indeksima rasta ukupnog produkta u navedenim kolonama imaju kao krajnju godinu 1975.}

Izvori: Isti kao kod Tabele 1

Razmak izmedju stopa rasta cena i stopa rasta ukupnog produkta mora da je stvarno još veći, pošto podaci o rastu cena koji su nam bili na raspolaganju dopiru do 1973. godine, kad je rast cena posebno bio dobio značajno ubrzanje. Ideju o tome mogu da nam pruže podaci o rastu cena lične potrošnje u zemljama OECD u razdoblju 1970–1975. Prosečno u svim zemljama OECD-a ove cene su rasle po stopi od 8,4%, a u evropskim zemljama ove grupacije 9,9%. Inače su se cene u oblasti lične potrošnje u periodu 1960–1970. godine uglavnom kretale paralelno sa cenama globalnog domaćeg bruto produkta (po gornjim grupacijama 3,0%; 4,1% i 4,2% u ovom desetogodištu).

U toku rešavanja društveno–ekonomskih i sistemskih pitanja u relacijama tržišne koncepcije privrede i rastućeg otvaranja prema spoljnom svetu, čiji se uticaj morao osećati, u Jugoslaviji su prisutna (u toku celog perioda) inflaciona kretanja. Koliko utišu na taj proces interni uzroci, a koliko spoljni do sada nije dovoljno istraženo. Samo u izvesnoj meri su neke tendencije slične onima u zapadnim zemljama: jedino u periodu 1953–1960. godine globalni rast cena je sporiji od rasta ukupnog GNP-a, odnosno DP-a. U ostalim razdobljima je situacija obrnuta. Rast cena u Jugoslaviji je osetno veći od rasta cena u zemljama OECD-a. Mada su i stope rasta društvenog proizvoda, odnosno bruto nacionalnog produkta više nego u zapadnim zemljama, odnos izmedju stope rasta DP i stopa rasta cena je približno isti u Jugoslaviji i u zemljama OECD-a u periodu 1953–1960 i u razdoblju 1970–1975, dok je u razdobljima 1960–1965. i 1965–1970. taj odnos u Jugoslaviji osetno nepovoljniji nego u zapadnim zemljama.

Tabela 9.

Odnos izmedju stopa rasta ukupnog društvenog proizvoda i globalnog rasta cena

	1953 do 1960	1960 do 1965	1965 do 1970	1960 do 1970	1970 do 1975
Zemlje OECD (ukupno)	1,33	2,00	1,10	1,44	0,31
Evropske zemlje OECD-a	1,35	1,22	1,12	1,17	0,28
Jugoslavija	1,36	0,47	0,69	0,55	0,31

O globalnom rastu cena u ostalim socijalističkim zemljama podaci su dosta oskudni. Podaci kojima se trenutno raspolaže kreću se od 1960. do 1972. odnosno 1973. godine. I oni su, međjutim, dovoljni da pokažu netrži-

šni karakter privrede ovih zemalja i da su cene čvrsto administrativno (planski) regulisane. Ističe se njihova gotovo potpuna nepomičnost.

Tabela 10.

Stope rasta cena u evropskim socijalističkim zemljama

Zemlja	Korelativni indeksi cena DP 1960–1972.	Indeksi cena lične potrošnje 1960–1973.
Bugarska	0,8	0,7
Madjarska	1,6	1,2
DR Nemačka	0,1
Poljska	1,6	1,4
Rumunija	0,5 (1961–1973)
SSSR	0,1	0,0
ČSSR	0,0	0,8

Izvori: U.N., Yearbook of National Accounts Statistics 1972, 1973. i 1974; Aperçu statistique de la Tchécoslovaquie 1975. Orbis. Prague; B. Askanas—F. Levčik, Entwicklung und Niveau der Löhne in der RGW-Länder, Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche, Reprint—Serie, Nr 21, 1976.

S obzirom da nismo raspolagali podacima za godine posle 1973, nije moguće reći da li su i u kojoj meri događaji koji su nastali na svetskom tržištu imali nekog uticaja na kretanje unutrašnjih cena u ovim zemljama.

III FLUKTUACIJE I STABILNOST RASTA

Ceo posleratni društveni i privredni razvoj naše zemlje moguće je deliti na razne pod periode. Sve ovakve podele imaju određeno opravdanje. Polazeći od osnovnih ekonomskih karakteristika predjenog puta našeg razvoja i privrednog sistema na kome se ovaj razvoj bazirao, moguće je razlikovati sledeća tri vrlo različita perioda:

- A. 1945–1952., odnosno 1945–1955: ovaj period je dosta heterogen jer obuhvata obnovu zemlje, uvođenje centralističkog administrativnog sistema i na kraju njegovo postepeno napuštanje. Stope rasta u pojedinim njegovim delovima su vrlo skromne. Porast cena je vrlo visok, naročito do 1952. godine;
- B. 1952–1964., odnosno 1955–1964: uspostavlja se radničko samoupravljanje, stopa rasta se izvanredno ubrzava, te u industriji iznosi u proseku oko 12.5%. Uz japansku, jugoslovenska privreda razvija se najbrže na svetu. Industrijske cene su stabilne (rast ispod 1%); poljoprivredne rastu radi korigovanja ranijih neekonomskih pariteta. Brzo raste zapošljavanje i efikasnost privredjivanja;
- C. od 1965. godine, tj. od uvođenja privredne reforme, čije intencije i njihove posledice dominiraju celim trećim razdobljem. U ovom periodu dolazi do osetnog usporavanja stope rasta, tako da ona recimo u industriji iznosi 7% za period 1964–1976. Jugoslavija više ne spada u grupu zemalja koje se najbrže razvijaju. Porast cena u ovom periodu je izrazito dinamičan. Potpuno nov fenomen je nezaposlenost i odlazak naših radnika na privremeni rad u inostranstvo. Efikasnost privredjivanja opada

Dobro je poznato i opšte prihvaćeno da se naš privredni razvoj odvijao u cikličnim oscilacijama. Na osnovu precizne kvantitativne analize utvrđeno je da je do sada bilo šest ciklusa, a sedmi je započeo prošle godine. Takođe je utvrđeno da postoji određena povezanost (uslovljenost) između cikličnog kretanja privrednih aktivnosti i mera ekonomske politike (tj. izmena u ekonomskoj

politici, izmena u privrednom sistemu ili njegovim delovima itd.) Polazeći od ovih elemenata ciklusi bi se mogli ovako podeliti (videti grafove la i lb):

Razdoblje A

I ciklus: od III kvartala 1949 do II kvartala 1955 (23 kvartala);

Razdoblje B

II ciklus: od II kvartala 1955 do II kvartala 1958 (12 kvartala);

III ciklus: od II kvartala 1958 do IV kvartala 1960 (10 kvartala);

IV ciklus: od IV kvartala 1960 do I kvartala 1965 (17 kvartala);

Razdoblje C

V ciklus: od I kvartala 1965 do II kvartala 1972. (29 kvartala);

VI ciklus: od II kvartala 1972 do II kvartala 1975 (12 kvartala);

VII ciklus: od II kvartala 1975 — ?

Ovakva periodizacija omogućuje da se u cikličnom kretanju privrednog razvoja uoče određene pravilnosti. Nakon dugačkog prvog ciklusa koji je trajao gotovo 6 godina, dolaze dva kraća ciklusa u okviru kojih su izvršene pripreme za novi privredni sistem. Sa privrednom reformom je iniciran jedan dugačak ciklus, koji je trajao preko 7 godina. Oko 1971—1972. godine ekonomska politika se koncentriše na stabilizaciju mere. U ovom kraćem međuperiodu glavna pažnja se posvećuje ublažavanju nastalih poremećaja u privredi (pre svega na obuzdavanje visoke inflacije) i na pripremanje novih institucionalnih rešenja koja su inkorporirana u novi Ustav. Dalja karakteristika svih ciklusa jeste da se reforme počinju u silaznoj fazi ciklusa čime se recesija produbljuje. Ukoliko je reforma radikalna kao 1951—52, 1965—67 ili 1975—76, stope rasta industrije i građevinarstva bivaju drastično pogodjene. Amplitude oscilacija u razdoblju C manje su od amplituda u prethodna dva razdoblja. Proizvodnja je znatno veća i privreda znatno složenija pa se ekstremne oscilacije više ne mogu tolerisati.

U gornji okvir treba smestiti interpretaciju efekata ekonomske politike u 1976. godini.

Pogledajmo graf 1—b. Institucionalne promene i opšta deflaciona politika Narodne banke zaustavili su ekspanzivna kretanja privrede i 1967. rast je zaustavljen. Zatim se reaguje upumpavanjem novca u privredu što dovodi do obrtanja ciklusa znatne akceleracije rasta i, posle 1969. godine, do inflacije. Maksimum akceleracije postignut je 1969. godine kad se ciklus ponovo obrće na dole. U ovom slučaju se čine pokušaji da se merama ekonomske politike spreči re-

cesija ali i da se stabiliziraju cene. Rezultat je neophodnost administrativnog uplitanja u privredni život. Od 1971. godine stabilizacija je isključiva briga, a administrativne intervencije u privredi su stalno prisutne. Svetska inflacija probija stabilizacione barijere industrijske cene u 1974. godini rastu za 29% (što je dva puta veći porast no što je bio ukupni porast cena za čitavo razdoblje 1952 — 1964), a s njima i industrijska proizvodnja koja ostvaruje novi vrh u 1974. godini. Taj vrh odgovara onom iz 1964. Ciklus se obrće na dole, a institucionalne promene pojačavaju usporavanje i u prvoj polovini 1976. godine, rast se zaustavlja slično onome što se desilo 1967. U nastavku treba očekivati da dodje do obrtanja ciklusa na gore kod relativno mirnih cena.

Medjutim, administrativno zadržavanje cena dovelo je do toga da u mnogim grupacijama cene nisu mogle pratiti troškove tako da je došlo do smanjivanja akumulacije i pojave gubitaka. U međuvremenu u privredu su ubacivane enormne količine novca što je dobrim delom bilo uslovljeno institucionalnim promenama. Kao rezultat likvidnost privrede je znatno poboljšana. I na kraju, odgađanjem prilagodjavanja kursa, dinar je u odnosu na valute nekih naših spoljnotrgovinskih partnera faktički revalviran, a u celini je precenjen. Time je stvoreno još jedno znašte poremećaja tržišne ravnoteže. Kako troškovi moraju biti pokriveni investicije se ne mogu obustaviti zbog nedostatka akumulacije, a spoljnotrgovinska razmena ne može se nastaviti daljijim povećanjem premija, subvencija ili uspostavljanjem nekog administrativnog egalizacionog fonda, te je prilično očigledno da iduće godine možemo očekivati nove inflatorne pritiske. Stvorena likvidnost će tu naći svoju upotrebu. Proizvodnja će verovatno biti iznad proseka za razdoblje C.

Izvesnu predstavu o tome šta se može očekivati u naredne 3—4 godine dobićemo razmatranjem dugih ciklusa. Dugi ciklusi u grafu 2 i 3 dobiveni su kao pomični proseci kvartalno obračunatih ciklusa iz grafa 1. Do 1964. godine primenjen je 4—godišnji prosek a posle te godine 6—godišnji, što treba da u načelu eliminiše uticaj kratkih ciklusa iz grafa 1.

Graf 2. pokazuje da je prvi dol drugog ciklusa postignut 1951—52, a drugi 1969. godine. Prema tome, ciklus je trajao oko 18 godina. Maksimum je postignut 1959, sredinom drugog petogodišnjeg plana koji je ispunjen za četiri godine. Odonda počinje usporavanje. Treći petogodišnji plan i ni jedan posle njega nisu više bili ispunjeni. Ipak, treba istaći da je usporavanje posle 1959. godine najvećim delom (izuzev u poljoprivredi) rezultat načina kako je sprovedena reforma iz 1961, što je svojevremeno detaljno analizirano¹.

¹Videti: „Uzroci i karakteristike privrednih kretanja u 1961. i 1962. godine”, Savezni zavod za privredno planiranje, Dokumentaciono—analitički materijali 7, Beograd 1962.

Posledica ovih mera je bilo usporavanje proizvodnje u 1961. i 1962. (v. graf 1-a), što je naravno uticalo i na smanjivanje četvorogodišnje prosečne stope rasta. Međutim, 1963. i 1964. godine bile su povoljne, tako da privreda počinje da pokazuje znakove vraćanja na ranije trendove. Međutim, reforma iz 1965. godine utiče na izmenu ovih tendencija, tako da se trendovi privrednih kretanja obrću na niže do novog dola dugog ciklusa u 1969. (videti graf 2). Posle ovoga započinje novo opravljavanje trenda razvoja koje je opet zaustavljeno 1975. godine. U celini gledano privreda se sada nalazi u uzlaznoj fazi drugog ciklusa te, ukoliko se ne dogodi ništa na području institucionalnih promena, u periodu 1976-80. mogu se očekivati više stope rasta nego u periodu 1969-1976. No te će stope biti još uvek znatno niže od onih u razdoblju B. Graf 2. naročito upozorava na sporu ekspanziju poljoprivrede i izvoza.

Graf 3 daje određene indikacije o performansama privrede. Pojavljuje se zanimljiva korelacija između zapošljavanja i efikasnosti investiranja. Te dve linije se gotovo poklapaju. Objasnjenje toj pojavi treba tražiti u činjenici da veće zapošljavanje pod normalnim ekonomskim okolnostima, znači i bolje korišćenje kapaciteta. Linije zapošljavanja i efikasnosti investiranja razilaze se pre 1956. i posle 1972. godine što bi moglo biti indikacija da okolnosti nisu bile tada normalne.

Trend produktivnosti rada pokazuje 6-godišnje zaostajanje za trendom efikasnosti investiranja. Maksimalna (dugoročna) efikasnost investiranja postignuta je u 1958; a maksimalni porast produktivnosti rada ostvaren je 1964. godine. Minimalna efikasnost investiranja ostvarena je 1968. godine i od tada se blago popravlja uz značajniji pad u 1973. godini. Dugoročno usporavanje rasta produktivnosti rada i dalje se nastavlja. Ukoliko se vremenski pomak zadrži, taj pad stope rasta produktivnosti mogao bi biti dugoročno zaustavljen u 1976. godini.

Produktivnost je privremeno makroekonomski fenomen. To znači da ona bitno zavisi o ekonomskoj politici. Organi ekonomske politike moraju stvoriti uslove za brz privredni rast jer će samo tako organizacije udruženog rada moći plasirati povećanu proizvodnju, moći će finansirati povećanje kapaciteta i instalirati novu tehnologiju, te će moći poboljšati korišćenje ljudskih i materijalnih resursa i kao rezultat tog procesa pojaviće se povećana efikasnost. Evo i empirijske ilustracije. Razmotrimo što se dešava sa zapošljavanjem i produktivnošću u godinama brzog i sporog porasta proizvodnje tj. u vrhovima i dolovima ciklusa? privrede bez poljoprivrede.

²Taj fenomen nije specifičan za jugoslovensku privredu već je zapažen i u drugim privredama. Usp. *International Encyclopedia of Social Sciences*, sv. 12, s. 528.

Tabela 1.

Produktivnost u vrhovima i dolovima ciklusa

	Godišnje zaposleno u 000	Godišnji porast produktivnosti rada u %	Marginalni proizvodni koeficijent*
Vrhovi ciklusa	167	6	0,71
Dolovi ciklusa	88	3	0,35

* $\frac{\Delta P}{\Delta K}$, ΔP = porast proizvodnje, ΔK = porast osnovnih sredstava

Izvor: B. Horvat, *Privredni ciklusi u Jugoslaviji*, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1969, s. 54.

U vrhovima ciklusa privreda zapošljava gotovo dvaput više novih radnika nego u dolovima, a u isto vreme porast produktivnosti rada i marginalni proizvodni koeficijent (koji meri efikasnost investiranja) dvaput su veći. Kod trajno visoke stope rasta efekti neće biti toliko izraženi kao kod cikličnih kolebanja, ali će još uvek biti značajni.

Obično se postulira potreba ne samo povećanja produktivnosti rada kao takva već prvenstveno veći doprinos proizvodnji od porasta produktivnosti nego od povećanog zapošljavanja. U sporim privredama kao što je npr. engleska udeo produktivnosti rada je veći no u Jugoslaviji, ali je stopa privrednog rasta nekadliko puta niža. Takođe, u razvijenim privredama koje su iscrpile rezervoare radne snage iz poljoprivrede, doprinos produktivnosti je veći. U stvari samo za ovakve privrede važi zaključak o identičnosti brzog povećanja produktivnosti rada u nepoljoprivrednim sektorima i opšte stope privrednog rasta. U manje razvijenim privredama s velikim rezervama radne snage, doprinos proizvodnji od novog zapošljavanja biće veći. U tome ne samo da nema ništa lošeg već, naprotiv, to predstavlja racionalni put ka maksimalnom povećanju društvene proizvodnje. Ta ekspanzija proizvodnje biće maksimalna samo onda ako je i porast produktivnosti rada dovoljno visok. No kakvi će biti relativni doprinosi produktivnosti i zapošljavanja sasvim je irelevantno, oni nisu determinante rasta, već su rastom determinisani. Što je brži tempo privrednog razvoja, brže će se iscrpiti rezerve radne snage i brže će se menjati proporcije u korist produktivnosti rada.

Iz gornjeg razmatranja proizlazi nedvosmisleno da se problem produktivnosti rada rešava tempom privrednog rasta.

Razmotri li se početak i kraj grafa 3, zapaža se da performanse privrede nakon 1971. godine podsećaju na one od pre 1956. godine. Pre 1956. go-

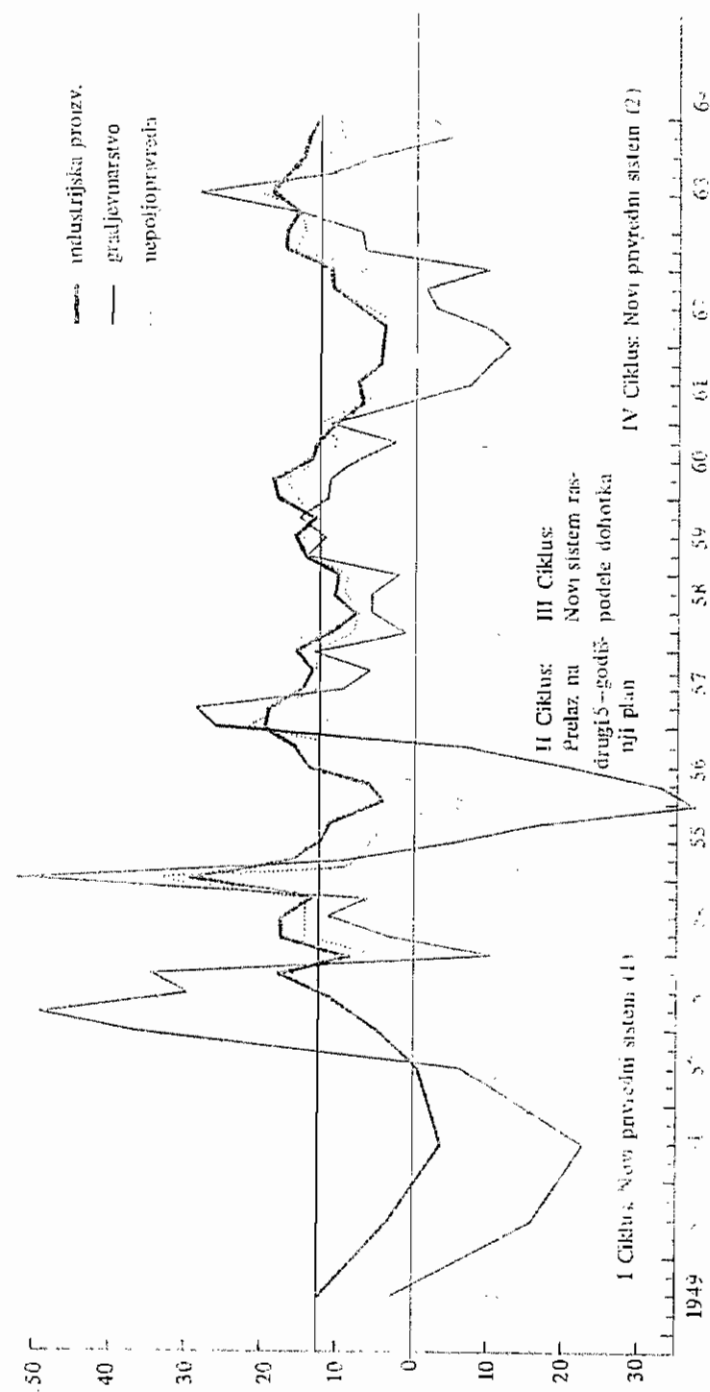
dine, kad je završena ključna kapitalna izgradnja inicirana prvim 5-godišnjim planom, privreda je bila administrativno regulisana. Ekonometrijska analiza izvršena u Institutu ekonomskih nauka, pokazuje strukturni preokret u 1956. godini.³ Prema tome imamo indikaciju da su performanse privrede posle 1971. godine slične onim koje smo imali u administrativnom periodu. Ekonometrijskom analizom ponovo bi trebalo utvrditi da li je zaista došlo do novog strukturnog preokreta u privrednoj organizaciji.

Od interesa je upozoriti da je pre više godina u Institutu ekonomskih nauka izvršena prognoza strukturnih pokazatelja za 1971. i 1972. godinu.⁴ Ta prognoza i njeno ostvarenje izvanredno dobro se poklapaju. Na osnovu ovoga se može zaključiti da nam danas naše poznavanje privrednog mehanizma već omogućava da prognoze ovakve vrste vršimo s prilično velikom sigurnošću.

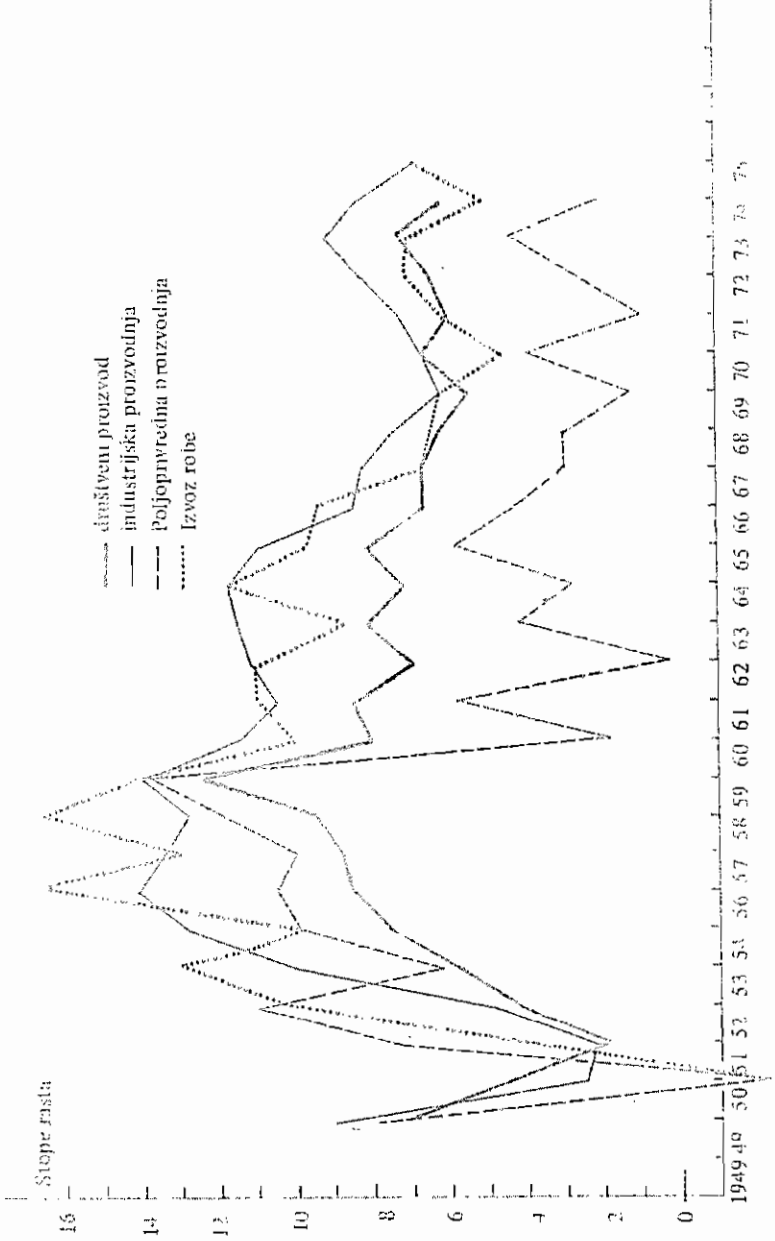
Ukoliko bi ova naša izlaganja na neki način želeli da rezimiramo, onda je izgleda moguće reći sledeće. U narednoj godini bi trebalo očekivati ubrzanje rasta proizvodnje, višu stopu inflacije i povećanje stope uvoza. Takođe treba očekivati da stopa rasta produktivnosti rada postane pozitivna, a da se nastavi (pa i ubrza) porast zapošljavanja. U narednih nekoliko godina, a pod uslovom da ne dodje do novih oštih zaokreta u ekonomskoj politici, treba očekivati više stope rasta i proizvodnje i zaposlenosti od onih koje su ostvarene u poslednjoj deceniji.

³Up. B. Horvat, „Tehnički progres u Jugoslaviji“, *Ekonomika analiza*, 1-2/1968, 29-57.

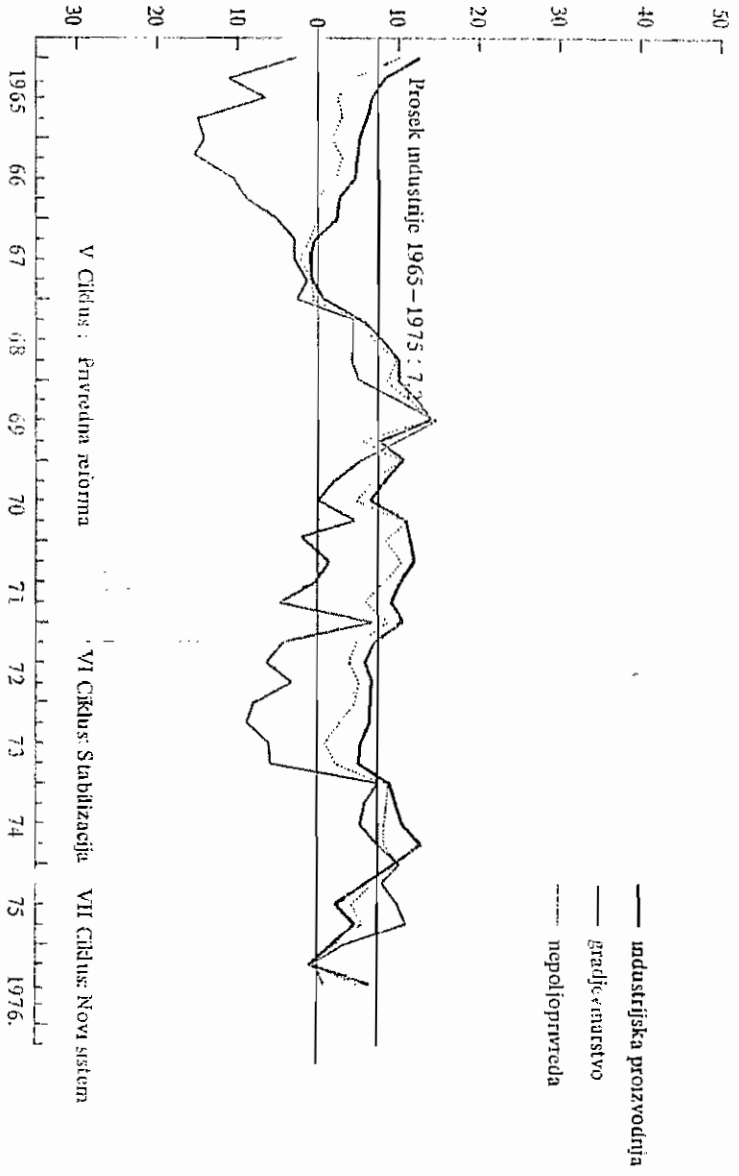
⁴Ta je prognoza objavljena u *Ekonomisti*, 1-2/1974. i zatim u B. Horvat, *Ekonomika politika stabilizacije*, Naprijed, Zagreb 1976.

Slika 1. Ciklus industrije, građevinarstva i poljoprivrede proizvodnje 1949-1964.

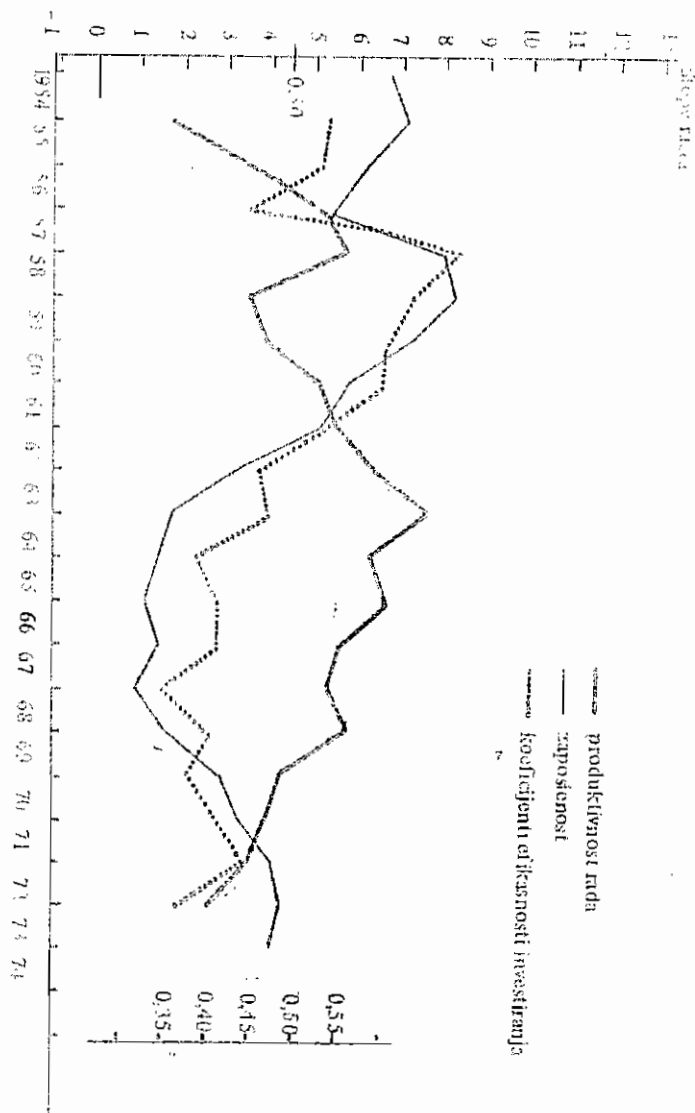

Gradi 2: Dactelidit društvenog proizvoda, industrijske i poljoprivredne proizvodnje i izvoza robe

Gradi 1b: Ciklika industrije, gradjevinarstva i nepoljoprivredne proizvodnje 1965 - 1976.

Tablica 1. Dugi rokovi zapadnosti produktivnosti rada i efikasnosti investiranja u kolektivnom sektoru privrede u godinama po djelatnosti (podaci godišnji prosjek od 1960. godine)

IV UTICAJ PRIVREDNOG SISTEMA I EKONOMSKE POLITIKE

Promene u privrednom sistemu i mere ekonomske politike značajno utiču na privrednu aktivnost u svim sektorima. Pri razmatranju stanja privrede na prelazu iz 1976. u 1977. godinu, posebno je, međutim, relevantno sagledati napredak u izgradnji sistema samopravnog društvenog planiranja i njegove efekte, institucionalno uslovljene faktore inflacije i dejstva novog sistema obračuna i plaćanja na monetarno kreditnu sferu. U svim ovim oblastima došlo je, najime, u toku 1975. i 1976. godine, do bitnih privrednosistemskih, odnosno institucionalnih promena

NEKE KARAKTERISTIKE EVOLUCIJE SISTEMA DRUŠTVENOG PLANIRANJA

U pojedinim fazama našeg razvoja stavljan je različit akcenat na pojedine funkcije planiranja, usled čega se menjao i njihov međusobni odnos i karakter. Sa protekom vremena, sve je više bilo planskih pokazatelja sa osobenostima direktivnosti koji su poprimili obeležja indikativnosti. Promene vredne pažnje odigrale su se i u domenu nosilaca planske aktivnosti. Značaj države u usmeravanju kretanja slabio je, a uloga privrede, odnosno radnih organizacija rasla je. Paralelno sa ovim kretanjima odvijale su se i izmene u načinu formulisanja plana, kao i u karakteru i vrsti instrumenata i mera koji su korišćeni za realizaciju planiranog kretanja. Rastao je značaj vrednosnih pokazatelja u planiranju, a među instrumentima na značaju su dobijali indirektni, podsticajni instrumenti. Sve to dovelo je do jačanja tržišnog na račun planskog mehanizma u regulisanju procesa društvene reprodukcije

Promene u sistemu planiranja vršene su kako bi se ono uskladilo sa novonastalim okolnostima koje su pre svega bile uslovljene: višim stepenom privredne i tehničke razvijenosti zemlje i transformacijama u privrednoj strukturi, kao i socijalnoj i kadrovskoj strukturi stanovništva; uvodjenjem samoupravljanja i svega onoga što je ono značilo za društveno-ekonomski i politički sistem u celini, a posebno za karakter svojine i prava upravljanja procesom društvene reprodukcije; porastom odgovornosti republika i pokrajina za stanje kako u njihovim privredama, tako i u privredi zemlje u celini; većim stepenom otvorenosti naše privrede prema inostranstvu itd.

Postavlja se pitanje da li možemo biti zadovoljni sa tokom transformacije i krajnjim ishodom u evoluciji sistema planiranja? Da bi se dao odgovor na to pitanje neophodno je precizirati kriterijum kojim se vrši vrednovanje planske aktivnosti. Jedno od mogućih rešenja je da se taj kriterijum zasniwa na ciljevima i zadacima koje sistem planiranja, odnosno pojedini planovi razvoja sebi postavljaju i stepen, medjuodnosu i okviru u koje se ti ciljevi i zadaci ostvaruju.¹ Oni se po ovom shvatanju ne tretiraju samo u njihovom uzornim, idealnom smislu: porast stope privrednog rasta, postizanje privredne stabilnosti, povećanje stope investicija, uravnoteženje bilansa plaćanja, porast životnog standarda, zaposlenosti i sl. već znatno celovitije. U tom smislu oni inkorporiraju i čire zahtjeve koji se postavljaju pred planskom aktivnošću: unapređivanje metoda formulisanja politike razvoja i ekonomske politike, poboljšanje sistema koordinacije i kontrole privrednih tokova, razvijanje novih, savršenijih društveno-ekonomskih odnosa i sl. Ovdje se praktično podjednako značaj, pri vrednovanju rezultata planske aktivnosti poklanja kako kvantitativnim tako i kvalitativnim ciljevima i zadacima. Težište je dalje ne na ostvarivanju pojedinih ciljeva i zadataka već na ostvarivanju skupa ciljeva i zadataka.

Neпоштовanje ovakvog pristupa pri vrednovanju jednog sistema planiranja ili plana razvoja može dovesti do različitih ocena o efikasnosti jednog te drugog sistema planiranja ili pak plana razvoja. A to je upravo ono što se do sada ponekad dešavalo u praksi planiranja mnogih zemalja, pa i naše.

Svako društvo pri formulisanju svojih planova nastoji da obezbudi ne samo skladan razvoj pojedinih komponenti privrednog i društvenog života već i općinski razvoj društva u celini. Ako se u zahtjevi jasno ispoljavaju u vreme formulisanja i usvajanja, bez ikakvih opravdanih razloga da se sud o efikasnosti jednog sistema planiranja ili plana razvoja ne donosi na osnovu toga u kojoj mjeri su zahtjevi ispunjeni. Pri tome, razumne se, specifična težina pojedinih ciljeva i zadataka razvoja može biti, a najčešće i jeste, različita. Na to se, u stvari, i svodi praksa u pojedinim planovima da se usmerovljava pažnja na ciljeve i zadatke, a ako ona postoji u planovima, onda o njoj obavezno treba voditi računa i u procesu vrednovanja ostvarivanja plana. Težište mora biti na ostvarivanju primarnih ciljeva, a ne na analizi se ne sme ispustiti i ostvarivanje posrednih ciljeva.

U ovom kratkom pogledu na naš sistem planiranja nije bilo ni reči o tome da li moguće udovoljiti pretežnom broju zahtjeva koji se postavljaju u procesu njegovog vrednovanja. To je poseo koji daleko prevazilazi mogućnosti ne samo jednog istraživača već i jedne institucije. Malo veća pažnja je zato ovdje usmerena samo na ciljeve i zadatke koji su bili proklamovani našim planovima razvoja. Prvi je je članje o obrambenoj sposobnosti naše zemlje. Iako prisustvo eksplicitno u tri od ukupno šest usvojenih planova srednjoročnog razvoja ono je u stvari implicitno sadržano u svim našim

¹ Kao dodatni kriterijumi mogli bi se uzeti: dođošć;

a) kako se privredni razvoj ostvaruje u tekucem periodu u odnosu na prethodni;

b) kakvi se rezultati postižu u našoj zemlji u oblasti privrednog razvoja u odnosu na rezultate u drugim zemljama sa sličnim stepenom privredne razvijenosti.

planovima. Činjenica da Jugoslavija već 30 godina živi u miru, slobodi, da vodi specifičnu (samoupravnu) politiku na unutrašnjem planu i nezavisnu i nesvrstanu politiku na međunarodnom planu, najbolja je potvrda da je ovaj cilj razvoja uspešno ostvaren, iako su se pretnje i njenoj slobodi i nezavisnosti, izvana, najmanje bar dva puta, u dosta izraženom obliku, ispoljavale

Drugi, obezbeđivanje dinamičnog rasta ukupne proizvodnje je bio stalan cilj svih šest donešenih srednjoročnih planova. Iako je ostvarena stopa privrednog rasta u čitavom posleratnom periodu bila takva da je omogućila smanjivanje distance u stepenu razvijenosti između naše zemlje i najrazvijenijih kapitalističkih i socijalističkih zemalja,² nužno je reći da je realizovana stopa rasta proizvodnje bila niža od planirane tokom sprovođenja svih naših srednjoročnih planova, osim za vreme sprovođenja Društvenog plana privrednog razvoja Jugoslavije od 1957—1961. godine (planirana stopa rasta nacionalnog dohotka ovog plana bila je 9,1% prosečno godišnje, a ostvarena 13% (za 4 godine).

Društveni plan razvoja Jugoslavije od 1966 do 1970. godine predviđao je prosečnu stopu rasta društvenog proizvoda od 7,5 do 8,5% godišnje, a ostvarena je stopa od 5,9%. Celovitosti radi treba reći da se ova ostvarena stopa rasta nalazi u okvirima stopa koje su bile predviđene Rezolucijom o ekonomskoj politici i merama za dalju realizaciju društvenog plana razvoja Jugoslavije od 1966 do 1970. godine, koja je donešena pred kraj 1968. godine i koja je predviđala stopu rasta od 5,5 do 6,5% prosečno godišnje.

Društveni plan razvoja Jugoslavije za period od 1971—1975. godine predviđao je prosečni godišnji rast društvenog proizvoda po stopi od 7,5%, a ostvarena je stopa od 6,3%.

Kako stvari sada stoje, planirana stopa rasta za period od 1976—1980. godine, od oko 7% prosečno godišnje, u prvoj godini realizacije plana nailazi na ozbiljne teškoće. Procenjuje se da će u ovoj godini ta stopa iznositi oko 4%.

Suviše je isticati da naši srednjoročni planovi, počev od 60-tih godina, nisu imali mnogo uspeha u ostvarivanju proklamovane politike u oblasti promene privredne strukture u konst. energije,³ sirovina i hrane, kao i stabilizovanju tokova proširene reprodukcije. Očekivanja nisu u potpunosti ispunjena ni u oblasti produktivnosti rada kao ni u kontrolisanju razvoja naših ekonomskih odnosa sa inostranstvom. Zbog svega toga, u dužem vremenskom intervalu prisutno je nezadovoljstvo sa efikasnošću našeg sistema planiranja, sa njegovom usmerivačkom funkcijom. Kako je došlo do toga? Odgovora postoji više. Biće navedeni samo neki od njih. Kod nas je godinama sistem planiranja bio nezaokružen i to kako po vrstama planova, s obzirom na vremenski horizont, tako i s obzirom na subjekte koji ih pripremaju i donose. Što se prve vrste pla-

² Koncepcija Društvenog razvoja Jugoslavije "o 1985. godine, Konzorcijum ekonomskih instituta, Beograd, 1974, str. 2.

³ Ilustracije radi navodi se da se računalo da će tokom plana za period 1971—1975 god. investicije za energetiku, metalurgiju i hemiju povećati svoje učešće u ukupnim investicijama u industriji od oko 60% na oko 68%. Medjutim, njihovo učešće se smanjilo na oko 50%. Izvor: M. Biroljčev, Uspešno ostvaren srednjoročni plan društvenog razvoja SFRJ 1971—1975. Međunarodna politika, br. 623 od 16. III 1976.

nova tiče tek pre godinu dana prihvaćene su Osnove zajedničke politike dugoročnog razvoja SFR Jugoslavije do 1985. godine. Do tada planiranje se više svodilo na godišnje nego na srednjoročno. U takvim okolnostima pažnja je više bila posvećena rešavanju tekućih nego dugoročnih problema.

Planovi društveno političkih zajednica, iako često sa zakašnjenjem, redovnije su donošeni nego planovi radnih organizacija. Prema jednoj anketi Savezne privredne komore krajem 60-ih godina oko 55% naših preduzeća razvijalo se bez prihvaćenih programa razvoja.⁴ Usled toga nije postojala zadovoljavajuća veza između mikro i makro planiranja. Dalje, veza između razvojne politike formulirane u planovima, te privrednog sistema (pre svega sistema proširene reprodukcije), i ekonomske politike⁵ bila je dosta uopšteno skicirana, usled čega nisu obezbeđivana ni po obimu, ni po vremenu potrebna materijalna, finansijska i druga sredstva za one punktove gde se to planom predviđalo. Naša planska aktivnost više se svodila na proces formulisanja plana nego na njegovo sprovođenje. No i pored toga planski ciljevi su bili dosta uopšteni i nisu delovali dovoljno podsticajno na ponašanje pojedinih subjekata u skladu sa prihvaćenim ciljevima.

Do ovakve evolucije u našem sistemu planiranja došlo je u izvesnoj mери iz objektivnih razloga, jer je trebalo razgraditi jedan centralizovani sistem upravljanja i planiranja i izgraditi jedan novi, samoupravni sistem, bez uzora u svetu. Medjutim, bez ikakve je sumnje da je stari sistem brže razgradjivan, nego što je novi sistem usmeravanja izgradjivan. Zbog toga je dolazilo do pojave vakuma u politici regulisanja procesa društvene reprodukcije. Te situacije su dovodile do toga da su preceanjivane mogućnosti tržišnog mehanizma u regulisanju privrednih i društvenih tokova.

Donošenjem novog Ustava, Osnova zajedničke politike dugoročnog razvoja SFR Jugoslavije do 1985. godine, Zakona o osnovama sistema planiranja i o društvenom planu Jugoslavije, i Društvenog plana Jugoslavije za period od 1976. do 1980. godine, kao i znatno većim angažovanjem privrede na donošenju planova privrednih organizacija, stvorene su znatno povoljnije idejno-političke, zakonske i druge pretpostavke za izradu jednog efikasnijeg sistema planiranja. Da bi se te mogućnosti iskonstile treba veoma organizovano raditi na daljoj razradi tog sistema, a posebno na donošenju društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma koji regulišu i obezbeđuju razvoj delatnosti od zajedničkog društvenog interesa, i društvenih dogovora koji treba da regulišu razne sfere privrednog sistema koje su od bitnog značaja za realizovanje proklamovane politike razvoja u najnovijem srednjoročnom planu.

⁴Programiranje, istraživanje i razvoj u privredi, Savezna privredna komora, Beograd, marta 1970. godine, str.3

⁵Usko povezan sa ovim je i jaz koji postoji između funkcija koje se očekuju da pojedini subjekti u privrednom sistemu obavljaju i sredstava koja im taj sistem i ekonomska politika ostavljaju na raspolaganju

INFLACIJA I NJENI UZROCI

Inflatorni rast cena poslednjih godina karakteriše privreda skoro svih zemalja sveta. Po tome ni Jugoslavija nije zaostajala, naprotiv.¹

U periodu od 1960. do septembra 1976. godine cene na malo rasle su u Jugoslaviji po prosečnoj godišnjoj stopi od 13,4%. Brže su rasle cene poljoprivrednih proizvoda (sa prosečnom godišnjom stopom rasta 16,7%) dok ta stopa za cene na malo industrijskih proizvoda iznosi 12,5%. Njihovo kretanje iz godine u godinu pokazuje tabela 1.

Ne ravnomerni rast cena (isključujući njihovo reformsko povećanje 1965. godine) veoma je ubrzan počev od 1970., da bi bio značajno usporen od druge polovine 1975. godine.

Jedan deo tog porasta svakako bi mogao biti objašnjen povećanjem uvoznih cena. Prosečna godišnja stopa rasta uvoznih cena za period 1960—1975. iznosi oko 6,5%. (Tabela 1) Rast uvoznih cena je intenziviran 1973. da bi dostigao kulminaciju 1974. godine. Time se, bar delimično, može objasniti ubrzanje rasta cena u zemlji u tom periodu. U proseku, u posmatranom periodu, uvozne cene su rasle preko dva puta sporije od domaćih. Pri tome je još od značaja činjenica da uvozni proizvodi sačinjavaju samo oko 20% društvenog proizvoda. Stoga se nedvosmisleno može zaključiti da glavne uzročnike snažnih inflatornih tendencija u nas treba tražiti na području kretanja u zemlji²:

Poredjenjem kretanja cena na malo i cena proizvođača (tabela 1) dolazi se do interesantne informacije da su cene proizvođača rasle znatno sporije nego cene na malo. Raskorak je naročito ispoljen u industriji gde je prosečna godišnja stopa rasta cena proizvođača za oko 3,5 procentna poena niža od stope rasta cena na malo. Znači, cene na malo dobrim delom su rasle pod uticajem kretanja u prometu. Trgovina se mogla javiti kao značajan faktor ispoljenih inflatornih kretanja. Medjutim, dominantnu ulogu u rastu cena na malo svakako ima povećanje cena proizvođača koja ćemo ovde uglavnom posmatrati.

¹Videti četvrti odeljak I glave i drugi odeljak V glave.

²Detaljnija komparativna analiza spoljnih i unutrašnjih determinanti promena cena u Jugoslaviji za period do 1972. godine može se naći u: Kovačević Mladjen i Popov Sofija: *Komparativna analiza spoljnih i unutrašnjih determinanti promena cena*, Institut ekonomskih nauka, Beograd 1972.

Tabela 1.

Indeksi porasta cena

Godine	Cene na malo	Industrijski proizvodi		Poljoprivred.proizv.		Uvozne cene	Uvozne cene	
		Cene na malo	Cene proizvođača	Cene na malo	Cene proizvođača		Indust. proizv.	Poljopriv. proizvodi
1961.	107,0	104,5	103,8	112,5	115,4	100,0	101,2	95,0
1962.	108,7	105,7	100,0	115,6	113,3	108,0	101,2	104,0
1963.	104,0	101,4	101,2	111,5	109,8	103,0	103,5	101,0
1964.	107,7	105,7	106,0	117,2	126,9	104,0	104,5	104,0
1965.	130,4	127,0	115,1	144,1	142,4	104,8	108,2	95,9
1966.	123,3	121,3	111,5	120,4	117,0	101,5	100,0	101,1
1967.	106,7	108,8	101,5	103,4	96,4	100,0	100,0	98,9
1968.	104,2	103,2	100,0	101,6	96,2	100,0	100,0	97,9
1969.	107,0	106,3	102,9	104,8	107,8	105,0	105,1	105,2
1970.	110,3	110,3	109,9	112,3	116,4	108,6	108,4	106,2
1971.	114,7	114,7	115,4	117,8	126,6	103,9	103,3	96,1
1972.	116,3	116,3	111,1	116,3	123,5	105,1	107,5	101,0
1973.	119,0	118,0	113,0	121,0	125,0	120,5	117,0	145,0
1974.	126,0	129,0	129,0	116,0	114,0	146,0	149,2	119,0
1975.	126,0	126,0	121,8	123,0	113,2	104,9	106,0	92,0
1976. ^x	108,0 ^x	107,0 ^x	105,0 ^x	114,0 ^x	114,0 ^{xx}	101,0 ^x	101,0 ^x	115,0 ^x
1975/1960.	687,5	608,7	370,2	891,3	870,5	270,6	285,4	169,4
Stopa rasta	13,7	12,8	9,1	15,7	15,5	6,9	7,2	3,6
1976/60.	742,5	656,6	388,7	1016,1	992,4	273,3
Stopa rasta	13,4	12,5	8,9	16,7	15,4	6,5

^x9 meseci^{xx}6 meseci

Izvori: SGJ 1976. god.; Indeks SZS 1976/10.

Kretanje cena proizvođača i troškova proizvodnje

Neosporno je da su ispoljena inflatorna kretanja posledica spleta i dejstva različitih okolnosti koje deluju kako sa strane ponude, tako i sa strane tražnje. Uloga i intenzitet delovanja svakog od tih faktora u iniciranju početnih inflatornih impulsa svakako su različiti, naročito u pojedinim periodima našeg razvoja. Sa druge strane, čak i ako postoji jedinstveno inflatorno žarište, dolazi do opštih, makar i pasivnih prilagodjavanja, tako da je svaka inflacija, bez obzira na primarno poreklo, praćena nizom identičnih pojava. Otuda nastaju teškoće, u teoriji i praksi, u razlučivanju posledica od uzroka i određivanja uloge pojedinih komponenti u procesu razvijanja inflatornog mehanizma, što je uslov za koncipiranje adekvatne antiinflatorne politike. Ipak, čini se da teorijska i empirijska istraživanja³ daju dosta osnova za zaključak da su na dugi rok inflatorna kretanja u nas, uz značajnu ulogu strukturalnih disproporcija u proizvodnji, dominantno opredeljena institucionalno uslovljenim bujanjem troškova proizvodnje.

Ako se prati dinamika ličnih dohodaka i njen odnos sa kretanjem produktivnosti rada, proizilazi da su lični dohoci, dugoročno posmatrano, morali generisati snažne inflatorne impulse. (Kretanje prosečnih ličnih dohodaka i produktivnosti rada nepoljoprivredne proizvodnje u periodu 1960–1976. godine dato je tabelom 2).

Tabela 2.

Kretanje ličnih dohodaka u privredi i produktivnosti rada

	Lični dohoci		Produktivnost
	Nominalni	Realni	
1960.	109,1	100,0	100,0
1961.	108,3	100,0	100,8
1962.	107,7	100,0	102,3
1963.	121,4	114,0	110,4
1964.	129,4	117,5	107,4
1965.	136,4	100,0	104,0
1966.	136,7	111,9	104,7
1967.	114,6	106,7	99,2
1968.	108,5	102,5	104,5
1969.	115,7	107,3	105,3
1970.	118,6	108,0	103,8
1971.	121,4	104,2	103,0

³Vršena, uglavnom, u Institutu ekonomskih nauka u Beogradu i Institutu pravne fakultete u Ljubljani.

Nastavak Tabele 2.

	Lični dohoci		Produktivnost
	Nominalni	Realni	
1972.	117,6	101,0	101,4
1973.	116,0	97,0	102,0
1974.	128,0	106,0	104,8
1975.	123,0	99,0	99,6
1976.	114,7 ^{xx}	101,0 ^{xx}	97,5 ^x
1975/1960	1571,0	205,9	167,7
Stope rasta	20,2	5,0	3,5
1976/1960	1802,0	208,0 ^{xx}	163,6
Stope rasta	19,8	4,7	3,1

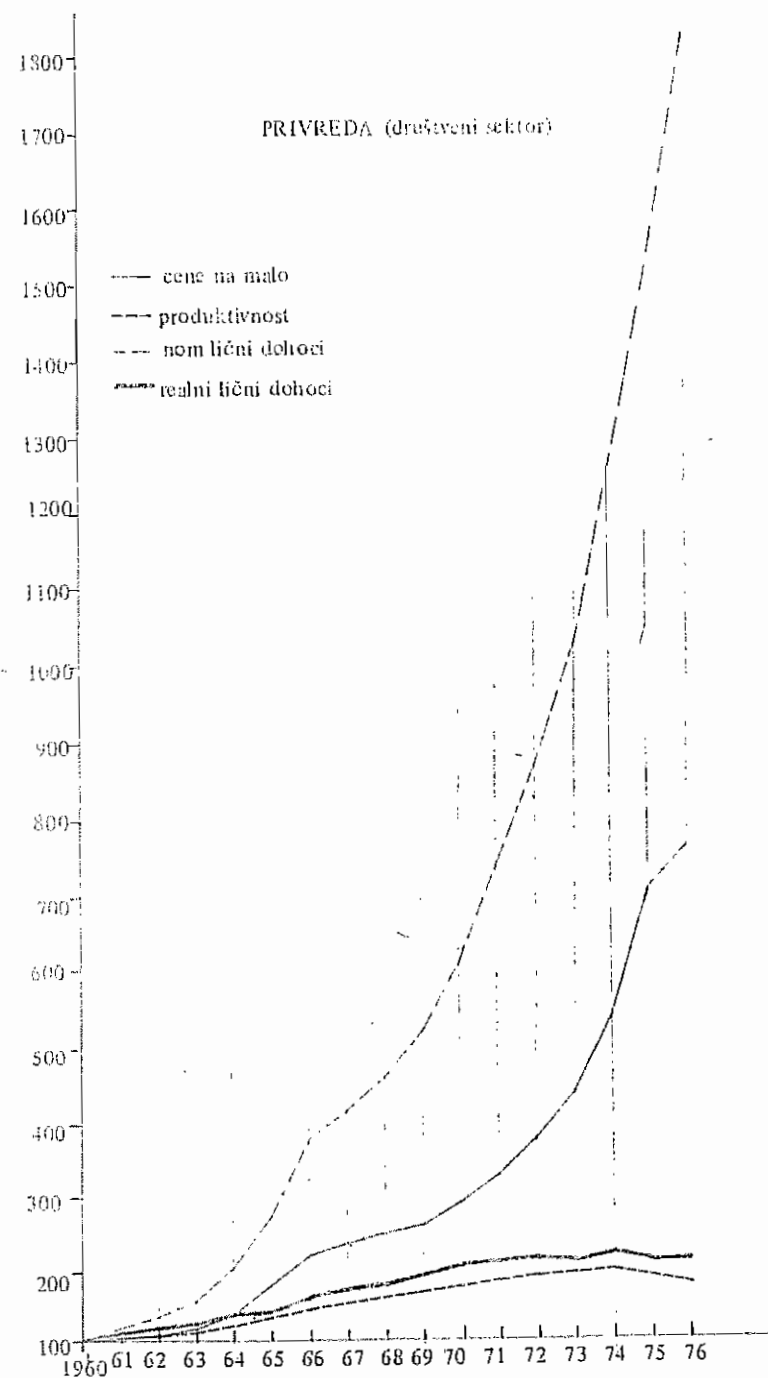
^{xx}7 meseci

^x8 meseci

Izvor: EGJ 1976; Indeks SZS od 1960–1976/10.

Nominalni lični dohoci rasli su još brže od cena. Oni su za nepunih šesnaest godina, u proseku za privredni sektor, povećani za preko sedamnaest i po puta. Takav porast ličnih dohodaka ni izdaleka nije mogao biti apsorbovan povećanjem produktivnosti rada, jer ona u istom periodu nije ni udvostručena. To bi se, veoma pojednostavljeno posmatrano, moglo uzeti kao ubedljiv kvantitativni dokaz samostalnog inflatornog delovanja ličnih dohodaka. Međutim, brži rast ličnih dohodaka od produktivnosti rada može se smatrati kao što to čine mnogi ekonomisti, karakteristikom svake inflacije. Tako bi se samo na osnovu preticanja porasta produktivnosti rada od strane porasta ličnih dohodaka teško moglo reći da li su lični dohoci autonomna komponenta inflacije, ili se samo prilagođavaju opštem rastu cena sledećim porast troškova života.

Daleko odredjenije informacije o mogućim dimenzijama samostalnog inflatornog delovanja ličnih dohodaka dobijaju se kada se u analizu odnosa rasta ličnih dohodaka i produktivnosti rada uključi i kretanje cena na malo, odnosno troškova života. Iz prikazanih podataka vidi se da su lični dohoci rasli znatno brže i od zbira rasta produktivnosti rada i cena na malo. Zbir prosečnih godišnjih stopa rasta produktivnosti rada i cena na malo iznosi oko 17,2%, nasuprot stopi rasta ličnih dohodaka od oko 21%. (Kretanja relevantnih varijabli ilustrirano

Graf 1

van su grafom 1;

Daleko brži tempo rasta nominalnih dohodaka od produktivnosti rada i cena na malo, uzeti zajedno daje snažan argument za stav da su nominalni dohoci vršili snažan inflacioni pritisak. Intenzitet tog pritiska uslovljen je naravno, nizom drugih okolnosti. Postoje mišljenja da ne samo što brži rast realnih ličnih dohodaka od produktivnosti rada neumitno vodi ka ubrzanom rastu cena, nego rastu cena uz stopu koja se konstantno povećava.

Preticanje porasta produktivnosti rada od brzine rasta nominalnih dohodaka kao što se vidi iz podataka prezentiranih u tabeli 3, bilo je vrlo neujednačeno tokom posmatranog perioda. U periodu posmatranom, čini se da je brz rast realnih ličnih dohodaka od produktivnosti rada uslovljeniji u periodu posle, nego u periodu pre privredne reforme 1965. godine. To je prepravljeno posledice 70% nego dvostruko sporijeg rasta produktivnosti rada. Na koincidenciji sa skoro dva puta bržim rastom cena. Naime, prosečna godišnja stopa rasta produktivnosti rada u periodu 1960-1964. godine iznosi 5,3%, a u periodu 1965-1976. ona je samo 2,3%, dok prosečna godišnja stopa rasta cena na malo u prvom periodu iznosi 7,5%, a u drugom čitavih 14,2%.

Tabela 3.

Kretanje prosečnih ličnih dohodaka, cena na malo, produktivnosti rada i nepoljoprivredne proizvodnje

Periodi	Lični dohodi		Cene na malo		Produktiv. rada		Nepoljopriv. proizv.	
	Indeks	stopa rasta	Indeks	stopa rasta	Indeks	stopa rasta	Indeks	stopa rasta
1960-1960	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0
1969-1965	195,3	15,4	144,0	5,5	115,3	2,4	117,0	4,1
1974-1969	351,4	20,3	215,0	15,9	115,4	3,3	142,8	7,5
1976-1965 ^{XX}	827,0 ^{XX}	19,3	432,6 ^{XX}	19,2	115,3	2,3	181,3 ^{XX}	5,0
1976-1974 ^{XX}	141,0 ^{XX}	18,3	155,7 ^{XX}	18,5	107,0 ^{XX}	-2,4	108,1 ^{XX}	-4,1
1976-1960 ^{XX}	1802,0	19,8	742,5	12,4	107,0 ^{XX}	3,1	311,5 ^{XX}	7,2

^{XX} 6 meseci

^{XX} 7 meseci

^{XXX} 9 meseci

Izvori: SOJ 1971 i 1976; indeks 523 1976/10

^{*}Obimato ne važi

62

U tom pogledu poslereformski period takodje je vrlo nehomogen. Sasvim je evidentna tendencija ubrzanja rasta nominalnih ličnih dohodaka paralelno sa ubrzavanjem rasta cena, sve do 1975, kada se usporava tempo rasta obe kategorije. Nasuprot tim kretanjima, tempo rasta produktivnosti rada pokazuje izrazit trend pada i uljučujući i najnoviji period od poslednje dve godine kada je produktivnost apsolutno smanjena. Medjutim, potrebno je imati u vidu da osnovu takvog kretanja produktivnosti rada čine kvantitativno različiti faktori. Prosečna godišnja stopa rasta produktivnosti rada u periodu 1965-1969. od 3,4% ostvarena je uz stopu rasta proizvodnje od 4,1%, što znači uz neznatan rast zaposlenosti. Period od 1969. do 1974. godine u kome je ostvarena nešto niža stopa rasta produktivnosti rada (od 3%) karakteriše daleko snažnija ekspanzija proizvodnje sa prosečnom godišnjom stopom rasta od 7,4%, uz rast zaposlenosti. Pad produktivnosti rada u poslednje dve godine rezultira, pak iz bržeg rasta zaposlenosti od proizvodnje čija stopa rasta iznosi samo 4%.

Mada je rast ličnih dohodaka u prvih sedam meseci ove godine znatno usporen (iznosi 14,7%), on prevazilazi povećanje troškova života, tako da lični dohodi u privredi realno rastu. Istina, samo za 1%. Medjutim, kako je produktivnost rada opala za 2,5%, takav rast ličnih dohodaka čini snažno inflatorno žarište, pa je pitanje koliko je ostvareno usporavanje stope rasta cena trajno.

Znači, cene su u ovoj godini rasle sporije od ličnih dohodaka za oko 6,5 procentnih poena uz pad produktivnosti od oko 2,5%, čime je značajno umanjena, ionako slaba akumulativna sposobnost organizacija udruženog rada. Doda li se tome i podatak da je ostvaren tri puta brži porast raznih opterećenja privrede no što je porast dohotka (počev od troškova kredita, pa, posebno do doprinosa za opštu i zajedničku potrošnju)⁵ onda je jasno koliko je reproductivna sposobnost privrede ugrožena. To ne samo da mora da vrši pritisak na cene, nego se postavlja pitanje realnosti i mogućnosti odolevanja takvim pritiscima.

Dva su fundamentalna uzročnika razvijanja inflacije troškova u našem sistem raspodele dohotka i sistem formiranja cena. Oni deluju dugoročno i čine poseban problem za tekuću ekonomsku politiku budući da su van domašaja njenog delovanja.

⁵Prema govoru potpredsednika Saveznog izvršnog vođa dr Berislava Šefera 27. oktobra u Skupštini Jugoslavije.

Inflatorna dejstva sistema sticanja i raspodele dohotka

Sistem sticanja i raspodele dohotka i ličnih dohodaka kao generator inflatornog mehanizma u više navrata je istraživan u Institutu ekonomskih nauka, kao i u Institutu Pravne fakultete u Ljubljani te nema potrebe na ovom mestu ulaziti u tu problematiku⁶. Ovdje bismo skrenuli pažnju na neke empirijski utvrđene karakteristike delovanja tog mehanizma u najnovijem periodu našeg razvoja. To je razdoblje posle 1970. godine kada se rast cena enormno ubrzava.

Suština inflatornog delovanja sistema sticanja i raspodele dohotka je u tome što on, zbog odsustva objektivnih kriterija raspodele na tržištu realizovanog dohotka u skladu sa osnovama njegovog sticanja, dovodi do narušavanja jednog od osnovnih socijalističkih principa — principa raspodele prema radu. Osnovu tog narušavanja predstavlja prihvatanje tržišta proizvoda (koje je, uz to, u savremenim uslovima nužno imperfektno) kao regulatora primarne raspodele na jednoj strani, i nepostojanja jedinstvenih kriterijuma i sistema reprodukcije faktora proizvodnje kao regulatora raspodele dohotka, na drugoj strani. Stoga su određene grane, odnosno grupacije preduzeća, zbog tehnoloških, tržišnih i institucionalno uslovljenih pogodnosti za realizovanje višeg dohotka po zaposlenom, u stanju da ostvaruju više lične dohotke nezavisno od uložene radne vrednosti. Ekonomski neopravdano povećanje ličnih dohodaka tih sektora inicira njihov opšti rast, čak i uz postojanje značajne nezaposlenosti jer zaposleni imaju određeni monopol. Pri tome se pretpostavlja da rast ličnih dohodaka privilegovanih grana može da bude ostvaren bez povećanja cena (jer su uglavnom u pitanju kapitalno intenzivne i visoko produktivne grane), mada jednim delom (u slučaju monopola) može biti previljen na cene. Međutim, širenje porasta ličnih dohodaka na radno intenzivne i sporo produktivne grane moguće je samo uz povećanje cena. Tako ekonomski neopravdano povećanje ličnih dohodaka privrednih grana deluje inflatorno dugoročno i posredno. Čini se da je tendencija takvih kretanja ispoljena u periodu do reforme 1965. godine.

Regresiono korelaciona analiza kretanja cena proizvođača u industriji na bazi statističkih proseka za poslednjih pet godina pokazala je, međutim, da rast ličnih dohodaka vodećih grana deluje čak i direktno inflatorno. Lični dohoci bili su viši u granama koje su mogle brže da povećavaju svoje cene. U

⁶ Na primer: Popov Sofija i Jovičić Milena (redaktor Horvat Branko) Uticaj ličnih dohodaka na kretanje cena, Institut ekonomskih nauka, radovi 20, Beograd, 1971. Bajt Aleksander: Mehanizam jugoslovenskoga gospodarstva, Inflacija osobnih dohodaka, Ekonomski Institut Pravne fakultete Ljubljana, 1971.

uslovima eksplozivnog rasta ličnih dohodaka i cena, uz relativno sporo povećanje produktivnosti rada, težnju za održavanjem relativno visokih ličnih dohodaka privilegovane grane ostvarivale su i preko nadprosečnog povećanja svojih cena.

Takvo ponašanje grana sa neopravdano visokim ličnim dohocima jedan je od uzroka ubrzanja inflacije u periodu od 1970. godine. Ono istovremeno implicira jačanje monopolske moći koje je i empirijski verifikovano.

Direktno inflatorno delovanje grana sa najvišim ličnim dohocima posledica je između ostalog, opadanja tempa rasta produktivnosti rada, slabljenja reproduktivne sposobnosti privrede, kao i rasta fiksnih troškova.

Produktivnost rada uopšte i posebno u visoko produktivnim granama, zbog svog usporenog rasta u uslovima snažne ekspanzije ličnih dohodaka, nije mogla imati značajnije stabilizirajuće efekte na cene. Tako cene grana sa bržim tempom rasta produktivnosti rada (na nivou industrije) nisu pokazivale tendenciju sponijeg rasta. Šta više, za period od 1969. godine ispoljava se statistički značajna tendencija istosmernih kretanja cena proizvođača i produktivnosti rada. To je suprotno logici tržišne privrede. Objašnjenje za taj paradoks moguće je naći u bržem rastu fiksnih troškova u tim granama (kao posledica povećane kapitalne opremljenosti rada koja je upravo rezultirala u porastu produktivnosti rada) i eventualno bržem rastu materijalnih troškova. Takvo obrazloženje konzistentno je sa drugim empirijskim rezultatom da cene pokazuju tendenciju bržeg rasta u kapitalno intenzivnim nego u radno intenzivnim granama. Zbog velikog učešća fiksnih troškova, nizak stepen korišćenja kapaciteta, kao bitna karakteristika najnovijeg perioda našeg razvoja, naročito je pogadjao grane koje su na visokom nivou tehničke opremljenosti rada.

Statistički značajna povezanost između međugrantskih varijacija porasta cena proizvođača i tempa rasta industrijske proizvodnje u periodu od 1969. godine, na određeni način, potvrđuje gornji stav. Ekspanzija proizvodnje naime, pokazuje određene stabilizacione efekte. Kako porast cena nije bio usporavan rastom produktivnosti rada, to se može zaključiti da se amortizirajući efekti dinamike proizvodnje ispoljavaju, uglavnom, preko kretanja fiksnih troškova po jedinici proizvoda. Uz to, efekti dinamike proizvodnje na međugrantske varijacije porasta cena uglavnom su značajni samo ukoliko su dopunjeni efektima razlika u nivou ličnih dohodaka (po uslovno nekvalifikovanom radniku). Cene rastu sporije u granama sa nižim ličnim dohocima i bržim tempom rasta proizvodnje odnosno sponijim rastom fiksnih troškova. Grane sa višim ličnim dohocima svoje aspiracije u pogledu održavanja tog nivoa ličnih dohodaka

moгу ostvariti preko ubrzanja rasta proizvodnje, odnosno usporavanja rasta fiksnih troškova i (ili) preko bržeg povećanja cena.

Može se zaključiti da je rast ličnih dohodaka i troškova proizvodnje, osnovni faktor ubrzanja rasta cena do koga dolazi 70-tih godina. To je pre svega opšte povećanje ličnih dohodaka, inicirano ekonomski neopravdanim povećanjem ličnih dohodaka u sektorima gde su oni inače visoki, u uslovima usporavanja rasta produktivnosti rada. Zatim, to je rast fiksnih troškova kao posledica slabog korišćenja kapaciteta. Od značaja je i rast uvoznih cena 1973, a naročito 1974. godine.

Značajni uspehi na području usporavanja rasta cena tokom ove godine treba da budu posmatrani u svetlu uslova u kojima su ostvareni. Izgleda da je, s obzirom na daleko brži rast ličnih dohodaka od cena u uslovima pada apsolutnog nivoa produktivnosti rada, i na relativno nisku stopu rasta proizvodnje kao i rast raznih opterećenja privrede ovo jedna od najkritičnijih godina u celom posmatranom periodu. To je nužno imati u vidu kod koncipiranja mera ekonomske politike za narednu godinu.

Uz sistem raspodele dohotka, na dugoročne tendencije razvijanja inflacije troškova u nas deluje kao što je navedeno i sam sistem cena, odnosno način njihovog formiranja.

Način formiranja cena — faktor razvijanja inflacije troškova

Dva su osnovna modela kojima je moguće objasniti proces formiranja i kretanja cena u savremenim tržišnim uslovima. Prvi je klasični model formiranja cena delovanjem mehanizma ponude i tražnje, a drugi je formiranje oligopolskih cena.

Društvena kontrola cena kojom se deformiše delovanje odnosa ponude i tražnje može, više ili manje, usmeravati privredu na oligoplosko formiranje cena. Društvenom kontrolom cena onemogućen je uticaj tražnje, tako da kretanjem cena dominiraju troškovi proizvodnje. Prilagodjavanje cena poraslim troškovima znatno je sporije, mada ne i teže, nego u granama sa razvijenom konkurencijom. Administrativne cene rastu (slično oligoploskim) nakon određenog kumuliranja troškova proizvodnje i pritiska na organe za kontrolu. Mogućnost velikih skokova cena implicira pretpostavku da su one konstantno niže od ravnotežnih i da je na tržištu odnosnih proizvoda stalno prisutan višak tražnje. Dok se kontrolom na jed-

noj strani sprečava rast cena pod pritiskom nezalovoljenja tražnje na drugoj strani destimuliše se ekspanzija proizvodnje i potencira održavanje, pa čak i produbljivanje postojećih tržišnih neusklađenosti

Sprečavanjem delovanja tržišnih snaga administrativna kontrola cena stimuliše preduzeća da težnju za povećanjem dohotka ostvaruju prvenstveno preko povećanja cena. U periodima pada tražnje i administrativne cene deluju direktno inflatorno jer su rigidne na dole, pa im rastu usled rasta troškova proizvodnje. Tako, u uslovima niske tražnje i neprilagodjenosti asortimana proizvodnje zahtevima tržišta može doći do kumuliranja prekomernih zaliha pa se i za rešenje tog problema zahtevaju društvene akcije.

Polazeći od činjenice da u našim uslovima dominiraju oligopolske tržišne strukture, od toga da postoji visok obuhvat kontrole cena kao i od nekih specifičnih institucionalnih uslova može se pretpostaviti da su u praksi najčešći elementi formiranja cena prema tzv. punim troškovima. Ocenom regresionih jednačina kretanja cena proizvođača 17 industrijskih grana na bazi kvartalnih podataka za period od 1960. do trećeg kvartala 1975. dolazi se do rezultata koji potvrđuju tu postavku.⁷ Navešćemo neke najosnovnije.

Prvi opšti rezultat je da kretanjem svih cena dominiraju troškovi proizvodnje. U tome najznačajniji neposredan uticaj na kretanje cena skoro svih grana pokazuju cene materijala. One su uglavnom determinisane kretanjem cena proizvođača industrijskih proizvoda. Takav rezultat mogao se i očekivati budući da su materijalni troškovi najčistije kategorije troškova u našoj privredi i ekonomski i društveno najprihvatljiviji razlog povećanja cena bez obzira na koji način su one formirane. Lični dohoci, naime, ne mogu biti prihvaćeni kao osnov povećanja cena grana u kojima su oni inače visoki. Zato je uticaj ličnih dohodaka na varijacije cena proizvođača slabiji od uticaja troškova materijala. Treba imati u vidu, međutim, da su u pitanju samo neposredni efekti ličnih dohodaka u jednoj grani na cene same te grane. A lični dohoci deluju na kretanje cena i indirektno preko cena materijala u kojima su sadržani lični dohoci drugih grana. Na nivou cele privrede, ustvari troškovi materijala se redukuju na lične dohotke, amortizaciju i akumulaciju.

Drugi bitan nalaz u tom kontekstu jeste da je u najvećem broju grana porast cena izazvan rastom cena materijala bio viši od porasta troškova materijala. Takve reakcije cena proizvođača izazivale su permanentno ubrzanje rasta cena i jačanje inflatornih pritisaka. Objasnjenje takvog ponašanja cena moguće je

⁷Popov, Sofija: Uloga ličnih dohodaka u procesu formiranja i kretanja cena proizvođača — Testiranje inflacije troškova, Institut ekonomskih nauka, Beograd 1976

naći u okviru oligopolskog modela formiranja cena prema punim troškovima. Ovaj model formiranja sastoji se u tome da se na troškove proizvodnje dodaje izvesna marža. Sa rastom troškova raste i ta marža (apsolutno) koja, kao monopolska dobit, čini osnovu rasta ličnih dohodaka. Kako su cene proizvođača najbrže rastle baš u tim granama u kojima je njihov porast iniciran rastom cena materijala, prevazilazio obim narastanja troškova, i kako je uočena tendencija da su lični dohoci viši u granama sa bržim rastom cena, potvrđuje se stav da je povećanje cena po osnovu rasta cena materijala korišćeno za dalje povećanje ličnih dohodaka. Na takav zaključak upućuje i statistički utvrđena međugrantska povezanost u kretanju cene materijala i ličnih dohodaka. A pošto je u pitanju povećanje ličnih dohodaka koji su inače najviši, to i po tom osnovu dolazi do narušavanja principa raspodele prema radu i iniciranja njihovog rasta i u drugim sektorima. Uz to, tako povećane cene postaju osnova za njihov rast u drugim granama pa se početni efekti tog ekonomski neopravdanog povećanja cena višestruko multipliciraju. Tako i način formiranja cena, uz sistem sticanja i raspodele dohotka postaje uzročnikom inflatornog pritiska ličnih dohodaka.

Bitan element takvog rasta cena koji, iniciran povećanjem troškova prevazilazi obim samog tog povećanja, sadržan je u očekivanju njihovog daljeg povećanja uslovljenog predviđanjem inflacije. Očekivanje inflacije postaje direktna varijabla njenog ubrzanja. U tom svetlu posmatrano, rezultati postignuti u usporavanju rasta cena u ovoj godini postaju vrlo značajni. I dok se porastom troškova može sporiti trajnost ostvarenog usporavanja rasta cena, sasvim je sigurno da je ono otupilo efekte predviđanja inflacije kao bitne komponente njenog ubrzanja. I administrativna kontrola cena u tom kontekstu ispoljava pozitivne efekte. Njome se u datom periodu određene cene isključuju iz opšte trke rasta cena (i ličnih dohodaka) što slabi intenzitet inflatornih tokova. A utoliko je utakmica u podizanju cena, fundirana na težnji pojedinih radničkih organizacija za povećanje učešća u raspodeli nacionalnog dohotka, bitna je komponenta ubrzanja inflacije.

MONETARNA EKSPANZIJA I DIMENZIJE FINANSIJSKE NERAVNOTEŽE

Veoma aktivni činioci finansijske neravnoteže u 1976. godini značajno su suzili akumulativni potencijal privrede i ugrozili regularno odvijanje procesa tekuće reprodukcije. Premešćivanje nastalih debalansa odvijalo se putem intenzivnog kreditiranja, odnosno povećanjem novčane mase znatno iznad obima potrebnog za realizaciju proizvodnje po tekućim cenama. Kako je porast depozitnog novca privrednog sektora bio praćen istovremenim povećanjem sredstava likvidnosti neprivrednih subjekata, došlo je do ekspanzije ukupne količine novca u opticaju. Sa porastom od 53 milijarde din. u periodu januar-septembar i godišnjom stopom rasta od 54 procenta, novčana masa je zabeležila najdinamičnije kretanje ostvareno do sada u nas. Zahvaljujući tome finansijska neravnoteža je sužena ali je istovremeno osetno pogoršana monetarna ravnoteža. Visoka monetarna ekspanzija produbila je jaz između raspoložive količine novca i realnih privrednih kretanja razmaknuvši granice prostora za slobodnije ispoljavanje inflatornih činilaca koji su se kumulirali u proteklom razdoblju, naročito na strani troškova.

Rezultati finansijskog poslovanja privrede

Privredna aktivnost u 1976. godini odvija se pod uticajem niza stabilizacionih mera preduzetih za savladjivanje inflatornog rasta cena, poboljšanje spoljnotrgovinskog bilansa i smanjenje nelikvidnosti. Posebno su značajne mere sistemskog karaktera usmerene ka odstranjivanju nepokrivene potrošnje i finansijskih ulaganja izvan okvira ostvarenog dohotka (tj. međusobnih potraživanja organizacija udruženog rada). Kako je u proteklim godinama međusobnim zadruživanjem formirana nepokrivena potrošnja od oko 20% vrednosti društvenog proizvoda, njenim eliminisanjem je sužena i ukupna tražnja na domaćem tržištu. Usled visokih zaliha, prenetih iz 1975. godine, i nedostatka finansijskih sredstava za njihovo pokriće, po ovom osnovu se nije mogao prih-

vatiti veći deo priраста proizvodnje i ona je usporavana. Fiksni troškovi su rasli. Kako se kretanje zaposlenosti odvijalo baze od privredne aktivnosti, produktivnost rada je opala ušavši čak u zonu negativnih stopa rasta. Dinamičnim kretanjem ličnih dohodaka (opredeljenih, pre svega, rastom troškova života) i ubrzanim isplataima po osnovu zakonskih i ugovornih obaveza, pogoršali su odnosi u sekundarnoj raspodeli na štetu organizacija udruženog rada u privredi. Sve to se pokazalo u rezultatima finansijskog poslovanja (videti tabelu 1).

Tabela 1.

Periodični obračun za prvo polugodište 1976. godine

u milionima din.

	I-VI 1976.	Indeks (5.VI 1975=100)
Ukupan prihod	761.361	104
Utrošena sredstva	641.369	108
Gubitak na supst.	5.938	964
Ostvareni dohodak	125.930	89
Amortizacija	30.777	141
Društveni proizvod	156.707	96

Ukupne obaveze koje su za 33 indeksna poena rasle brže od ostvarenog dohotka, reducirale su sredstva za raspodelu, tako da je nakon isplate ličnih dohodaka akumulacija iznosila tek polovinu vrednosti svog prošlogodišnjeg iznosa (videti tabelu 2).

Tabela 2.

Raspodela ostvarenog dohotka u prvom polugodištu 1976. godine.

u milionima din.

	I-VI 1976.	Indeks (I-VI 1975=100)
Raspodela dohotka	155.441	106
Obaveze iz dohotka	61.875	122
– ugovorne obaveze	20.141	137
– zakonske obaveze i doprinosi	47.734	116
Sredstva za raspodelu privrede	93.566	98
– neto lični dohoci	74.984	122
– fondovi	18.582	55

Fondovi i izdvajanja za amortizaciju (čijem porastu je doprinela revalorizacija osnovnih sredstava sa efektom od oko 7 milijardi din.) znatnim delom su angažovani za otplate dospelih bankarskih kredita, tako da su preostala sredstva – merilo reproduktivne sposobnosti privrede – smanjena za oko 20 procenata u odnosu na obim koji su imala u isto vreme godinu dana ranije (videti tabelu 3).

Tabela 3.

Investicioni potencijal privrede u prvom polugodištu 1976.

godine

u milionima din.

	I-VI 1976.	Indeks (I-VI 1975=100)
Ostatak dohotka (fondovi)	18.582	55
Amortizacija	30.777	141
Ukupno fondovi	49.359	88
Otplate investicionih kredita	11.869	123
Sredstva za reprod.	37.490	81

Kada se ovome doda da je iz umanjene akumulacije privreda morala alimentirati nagomilane zalihe (u ukupnom iznosu od 277 milijardi din., što je za preko 11 milijardi, odnosno 4% veće nego početkom godine), kao i to da je znatna sopstvena sredstva koristila za pokriće tekućih i gubitaka iz ranijih godina – onda je uočljivo da se neravnoteža u finansijskom bilansu mogla premostiti samo uz pomoć eksternih izvora, odnosno angažovanjem kredita. Sa svoje strane, porast bankarskih plasmana u toku proteklih meseci ove godine predstavljao je osnovni kanal kojim je dodatna količina novca ulivana u tokove reprodukcije, a novčana masa rasla po stopi daleko iznad one koja je bila potrebna za opsluživanje društvenog proizvoda u nominalnom izrazu.

Faktori rasta novca

Kreditni banaka za devet meseci 1976. godine povećani su za 81 milijardu din. ili oko 22% u odnosu na stanje krajem 1975. god. Pretežan deo ovog porasta dobile su organizacije udruženog rada u privredi (preko 80%), čija je nastavljena ranije formirana tendencija prevladavajućeg učešća privrede u ukupnim

kreditima. U strukturi kredita odobrenih ovom sektoru najveći deo otpada na dugoročne plasmane, dok kratkoročni izvori nisu izrazitije porasli (oko 15,6 milijardi din., što je u okviru proseka za 1974—1975. godinu). Ovakva tendencija u kretanju bankarskih kredita može se smatrati regularnom u uslovima kada sredstva nisu posuđivana za potrebe tekućeg prometa i realizacije, već prevashodno za alimentiranje dugoročnog bilansa (gubici, zalihe, supstitucija potraživanja, porast fiksnih troškova, finansiranje smanjene produktivnosti). Treba istaći da je tražnja privrede za kreditima ostala visoka uprkos tome što je usporenim rastom cena realna kamata ušla u zonu pozitivnih stopa i na taj način doprinela poskupljenju eksternih izvora akumulacije.¹

Tražnja za kreditima je bila opredeljena i raskorakom koji je postojao između stope rasta cena proizvođača te ličnih dohodaka i troškova poslovanja.² Zbog posustale tražnje taj se raskorak nije mogao zatvoriti posredstvom viših cena, jer je za veliki broj proizvođača i plasman po postojećim cenama bio otežan. Ipak da je porast cena u 1976. godini bio veći, tražnja za kreditima verovatno bi bila manja, a rast novčane mase umereniji. Umesto toga, monetarna ekspanzija je kratkoročno nadomestila dohodak koji je izostao stagnacijom ili nedovoljnim rastom cena. Na duži rok ovaj mehanizam prestaje da funkcioniše jer, ukoliko emitovani krediti ne pokrenu odgovarajuću proizvodnju njihovi efekti će se naknadno pokazati u produblivanju neravnoteže koja je zahvaljujući njima sada premošćena.

Pored kredita, na formiranje novčane mase u proteklom delu godine delovale su i devizne transakcije sa inostranstvom, čiji ekspanzivni efekat iznosi oko 17 milijardi din. Ovo je rezultat pozitivnih kretanja u platnom bilansu, odnosno priliva deviza čijom se zamenom za domaća sredstva plaćanja podstiče rast ukupne količine novca. Činjenica da je došlo do multiplikovanja ekspanzivnih tokova u formiranju novčane mase po osnovu kredita i deviznih transakcija, rezultat je funkcionisanja kreditno—monetarnog sistema. Naime, taj sistem je prilagodjen uslovima ostvarivanja deficita u platnom bilansu i odlivanja novca preko deviznih transakcija. Najznačajnija institucionalna komponenta kreditno—monetarne politike je odobravanje kredita Narodne banke neposrednim komitentima i poslovnim bankama. Početkom godine utvrđuje se obim primarne e-

¹Budući da je maksimalna kamatna stopa 12%, a inflacija — merena porastom cena na malo — u periodu januar—septembar 1976. iznosi 9,8%, izlazi da je realna pozitivna kamatna stopa bila preko 2%, uzme li se u obzir rast cena proizvođača pozitivna kamata je čak i viša.

²U periodu I—IX 1976. masa ličnih dohodaka je povećana za 20,2%, bruto neplaćeni prihodi opšte i zajedničke potrošnje za 21,3%, a cene proizvođača za oko 60%.

misije i njena raspodela. Budući konsistencijom te sredstva ulaze u planirani bilans i ona se u toku godine ne mogu menjati. Primarni novac predstavlja fiksnu veličinu nezavisno od toga da li drugi činioci, kojima se utiče na stvaranje novčane mase, ostaju u predviđenim granicama ili ne. Kada se ostvari suficit u poslovanju sa inostranstvom, tj. kada devizne transakcije koriguju novac, a prethodno se računalo sa njegovim odlivanjem, na drugoj strani nije moguće (usled nedostatka odgovarajućih instrumenata) povinuti višak novčanih sredstava, kako bi se njihovo kretanje usaglasilo sa promenom društvenog proizvoda, odnosno rezultatima proizvodnje i obimom robno—novčanog prometa.

U 1976. godini bilo je posebno teško neutralisati ovaj uticaj deviznih transakcija jer je Rezolucijom o ekonomskoj politici u 1975. godini predviđeno da stope obavezne rezerve poslovnih banaka kod Narodne banke Jugoslavije ne mogu biti iznad granke ostvarene decembra 1975. (računalo se da će u ovoj godini po osnovu deviznih transakcija doći do smanjenja novčane mase). Time je manevarski prostor za kreditno regulisanje sužen, premda je malo verovatno da bi se pri decelerativnim tendencijama u proizvodnji i uz smanjenu akumulaciju, krediti mogli osuetnije reducirati, čak i da je instrument obavezne rezerve bio operativan.

Sa monetarnog stanovišta devizne transakcije predstavljaju autonomni tok formiranja novčane mase (na njega kreditna politika nema neposrednog uticaja). Pored njih autonomno kretanje imaju i tzv. nemonetarni depoziti (nemonetarna pasiva). To su novčana sredstva koja se po različitim osnovama, na duži ili kraći rok, povlače iz optičaja čim se novčana masa smanjuje. U 1976. godini, zbog manjeg obima čerčavanja sredstava po osnovu poslova investicione izgradnje, kao i zbog usporenog izdvajanja uvezanih depozita, izostalo je čestije povlačenje novca u nemonetarnu pasivu. Usled toga su se efekti kredita i deviznih transakcija u smanjenju većoj mazi ispoljili u povećanju novčane mase koja je za tri kvartala 1976. godine porasla za skoro isti iznos koliko u celoj 1974. i 1975. godini uzeti zajedno (videti tabelu 4).

Tabela 4.

Tokovi formiranja novčane mase
(godišnje promene u milijardama dinara)

	Kreditni i ostali plasmani banaka	Devizne transakcije	Nemonetarna pasiva	Novčana masa
1971.	36,7	-5,2	26,0	5,5
1972.	36,9	7,6	26,5	18,0
1973.	43,2	7,7	28,7	22,2
1974.	68,6	-9,8	37,2	21,6
1975.	93,5	-3,8	56,1	33,6
1976. (I-IX)	89,2	16,8	52,9	53,1

Efekti povećanja novčane mase

Najveći deo ovogodišnjeg prirasta novčane mase dobile su organizacije udruženog rada u privredi: 36,3 milijarde din. (januar-septembar). Zauzimaajući tome privreda je nakon niza godina postala dominantan nosilac likvidnosti i sektor sa najvećim učešćem u strukturi ukupne količine novca.³

Karakteristično je da su u razdoblju od devet meseci 1976. godine privredne organizacije stalno povećavale iznos sredstava na svojim žiro-računima (koji je u proseku rastao za oko 4 milijarde din. mesečno). Bez obzira što su primanja iz ukupnog prihoda kao i plaćanja za materijal i usluge osetno oscilirala, novčana sredstva organizacija udruženog rada u privredi nisu se prilagođavala ovim promenama (videti tabelu 5).

Tabela 5.

Varijacije u realizaciji, plaćanjima i depozitnom novcu privrede u 1976. godini

(kvartalne promene u milijardama dinara)

	I	II	III
Realizacija	56,5	-12,3	-12,5
Plaćanja za materijal i usluge	-23,3	-9,3	-3,9
Depozitni novac	3,9	16,9	15,5

³ U periodu 1965-1974. učešće privrednih organizacija u ukupnoj novčanoj masi iznosilo je 26,0%. 1975. godine 33,5%, a u septembru 1976. ovo učešće se popelo na 42,0%.

Činjenica da su oscilacije u obimu likvidnog novca u posmatranom periodu imale znatno manji varijacioni prostor (ali sa tendencijom stalnog uvećanja) nego promene u realizaciji i isplatama materijalnih troškova, ukazuje da je zadržavanje date likvidnosti uslovljeno drugim faktorima a ne potrebama prometa. Ovakvo ponašanje je prevashodno opredeljeno nastojanjem da se sačuva potrebni obim likvidnosti u uslovima primene novih finansijskih propisa i da se osiguraju blagovremene isplate ličnih dohodaka i ostalih obaveza. S obzirom da je sredstva, potrebna za plaćanje tekuće reprodukcije, privreda u prvom redu obezbeđivala putem bankarskih izvora oscilacije u prometu su više uticale na dinamiku tražnje za kreditima, nego što su se odražavale na iznos novca na žiro-računima.

Povećanje depozitnog novca pri opadajućoj realizaciji i skromnom rastu prometa bilo je praćeno padom njegove brzine opticaja, što predstavlja negativnu tendenciju koja se pokazuje u smanjenoj efikasnosti upotrebe raspoložive mase likvidnosti. Koeficijent brzine obrtaja novca, izražen odnosom ukupnih izdavanja i prosečnog stanja novčane mase organizacija udruženog rada privrede, imao je sledeće vrednosti:

1971.	1972.	1973.	1974.	1975.	1976. (I-IX)
80,0	78,9	54,3	56,3	56,8	18,5

Ako se za trenutak pretpostavi da je iznos novčane mase, ostvaren u periodu januar-septembar 1976. (53,1 milijardu din.) istovremeno količina prometnih sredstava koja je stvarno potrebna za opsluživanje društvenog proizvoda pri datoj brzini obrtaja, onda bi se povećanjem te brzine na prosečnu vrednost koju je imala u protekle tri godine (55,8) efektivni iznos novčane mase mogao smanjiti za oko 28 milijardi din. Drugačije rečeno, bržom cirkulacijom novca njegova ukupna količina potrebna za realizaciju proizvodnje po tekućim cenama bila bi manja. Kako su privredne organizacije deo svoje novčane mase ostvarile posredstvom kredita, čija je cena zbog usporene inflacije ove godine relativno porasla, izlazi da bi efikasnijom upotrebom raspoložive likvidnosti bile niže ugovorne obaveze (kamate i anuiteti), a akumulacija srazmerno veća (do istog zaključka vodi i pretpostavka o bržoj realizaciji zaliha budući da je upravo za njihovo pokriće korišten veliki deo kredita). Da je deo proizvodnje zaglavljen u zalihama prelazio brže u potrošnju, vreme cirkulacije obrtnih fondova bi bilo kraće, a kreditna sredstva angažovana za pokriće zaliha srazmerno manja. Stopa rasta novčane mase bi takodje bila niža, ceteris paribus.

Novac i cene

Najveći deo tražnje za dodatnim bankarskim sredstvima potiče od strane privrednog sektora. Međutim, u uslovima funkcionisanja postojećeg sistema raspodele i društvene reprodukcije, svako povećanje kredita, odnosno novčane mase privrede (NM_p) praćeno je isto vremešnim porastom ukupne novčane mase (NM_z). Privredni sektor veoma brzo gubi dobijeni novac, odnosno formira se takva struktura novčane mase koja ne odgovara srazmeri kredita koji su privredi upućeni. Da bi radne organizacije osigurale potreban obim depozitnog novca za plaćanje u toku procesa reprodukcije, morala je i ukupna novčana masa da poraste i to značajno. Naime, da bi novčana masa privrede imala iznos koji ima, ukupna novčana masa je povećana u srazmeri u kojoj su činiloci odlivanja novca iz privrede umanjili njena likvidna sredstva. Dimenzija ovih činilaca može se kvantitativno predstaviti agregatnim koeficijentom. Agregatni koeficijenti predstavlja inverznu vrednost učešća prirasta NM_p u prirastu ukupne novčane mase: $K^0 = \frac{dNM_z}{dNM_p}$. On pokazuje koliko je ukupno novčanih jedinica kreirano na svaku jedinicu novčane mase koju su dobile privredne organizacije. Evo vrednosti agregatnih koeficijenata u nekoliko poslednjih godina:

1976. (IX)	1975.	1974.	1973.	1972.	1971.
1,46	1,80	4,41	2,27	3,70	8,29

Delovanje svih činilaca, kako onih sistemskog karaktera tako i faktora autonomne prirode, bilo je takvo da je za 1 dinar likvidnog novca koji je privreda primila istovremeno povećanje ukupne novčane mase iznosilo 829 dinara u 1971. godini, 3,70 dinara u 1972. godini, i tako dalje, a 1,46 dinara u 1976. godini (septembar). Budući da s porastom NM_p odvija ekspanzija ukupne novčane mase, poboljšanje tekuće likvidnosti organizacija udruženog rada, po osnovu kredita banaka, uvek nosi sobom opasnost jačanja inflatornog pritiska kroz dodatnu tražnju. Međutim, malo je verovatno da će se ovogodišnja poplava novca osetnije odraziti u cenama. Na to upućuje nekoliko razloga.

Efekti povećanja novca na cene ispoljava se nakon vremenskog pomaka od 7–9 meseci, premda je najsignifikantniji uticaj utvrđen za pomak od 15 meseci. Uzlazni trend rasta novčane mase u sadašnjem monetarnom ciklusu započeo je jula 1975. i uz neznatne oscilacije on traje do danas. U međuvre-

menu novčana ekspanzija nije se odrazila na tražnju (novac sam po sebi ne utiče na cene neposredno već povećanjem potrošnje). Pored faktora autonomne prirode od kojih zavisi ritam tražnje na tržištu, na nju je uticala i činjenica da je pretežan deo prirasta novčane mase zadržan kao rezerva likvidnosti, odnosno nije bio upućivan na tržište.⁴ Ovo stoga što taj deo, ustvari, i nije bio namenjen finansiranju prometa i proizvodnje već je upotrebljen da bi nadomestio potraživanja koja su novim sistemom plaćanja eliminisana iz tokova reprodukcije.

Zbog smanjene inflacije bankarski izvori su postali skupi. Treba očekivati da će ih privredni akteri koristiti racionalnije, tj. da će ih uzdržanije trošiti za alimentiranje zalihna i poslovnih operacija koje ne obećavaju čvrst i siguran finansijski efekat. Pored toga, u proteklom periodu odobren je znatan deo kratkoročnih kredita koji postepeno dospevaju za naplatu. Njihovim vraćanjem rasti depozitnog novca privrede će se usporiti, pod pretpostavkom da se koeficijent obrtaja novčane mase ubrza i tako supstituiše sredstva koja se povlače iz opticaja.

Međutim, kumulirani troškovi poslovanja stvaraju stalni pritisak na cene. Zbog pada produktivnosti rada oni dolaze još više do izražaja. Treba očekivati da će oživljavanjem tražnje ovi troškovi početi da se postepeno ugrađuju u proizvodjačke cene. Stoga će inflacija u 1977. godini biti opredeljena prevažno činilcima troškova prirode, a ne faktorima na strani novca (odnosno tražnje). Budući da je usporeni ritam proizvodjačkih cena u 1975. i 1976. godini različito uticalo na položaj pojedinih delatnosti, njihovo nastojanje da poboljšaju svoju poziciju u primarnoj raspodeli odraziće se na ubrzanje procesa prestrujavanja grana u odnosima cena. Sa svoje strane, ovo će uticati na njihovo nestabilno kretanje. U skladu sa učestalošću i intenzitetom pomeranja cena sirovnih i bazičnih delatnosti u primarnoj raspodeli, uporedo teče proces ugrađivanja povećanih cena sirovina i repromaterijala u troškove grana koje proizvode robu za finalnu potrošnju (i za čije je potpuno ispoljavanje potreban vremenski pomak od 3–4 meseca). Na porast ovih cena troškovi života reaguju veoma brzo: zakašnjavaње iznosi 1–2 meseca. Ovim se kompletiraju uslovi za ulogu ličnih dohodaka u inflatornoj spirali, što pokazuje da će inflacija i dalje ostati ključni problem stabilizacije i prvi izazov ekonomskoj politici u godini koja je pred nama.

⁴ Izgled, držanje neupotrebljenih sredstava na žiro-računima (koji su u septembru 1976. za 125% veći nego godinu dana ranije) predstavlja najmanje ekonomičan vid ulaganja kojeg jedino opravdava nastojanje da se u promenjenim uslovima poslovanja sačuva zadovoljavajuća solventnost s obzirom na tekuće obaveze.

MOGUĆI STIMULATIVNI EFEKTI STAMBENE IZGRADNJE

U načelu su potencijalni stimulatívni uticaji stambene izgradnje na oživljavanje privrednih aktivnosti, bez nepovoljnih inflatornih impulsa, dovoljno poznati. Iako sa značajnim zakašnjenjem, od nove politike usmerene društvene stambene izgradnje u tom pogledu se mogu očekivati nesumnjivo značajni efekti. Medjutim, nekako je van te politike ostala problematika stambene izgradnje u individualnom sektoru gde postoje značajne mogućnosti za mobilizaciju i svrsishodno angažovanje sredstava stanovništva.

U ovom prilogu prvo se pruža dijagnoza stanja u politici prema angažovanju sredstava građana za stambenu izgradnju, a zatim se predlažu mere za njeno radikalno poboljšanje.

1. Ekonomska i socijalna politika stanarne drže znatno ispod njihove ekonomske vrednosti. U isto vreme na stotine hiljada jugoslovenskih porodica ili uopšte nema stan ili nema adekvatan stan. Kako svi plaćaju porez iz kog se subvencioniraju neekonomske stanarne, proizlazi da oni koji nemaju stan subvencioniraju stanovanje onima koji imaju stan.

2. Iz statistike se vidi da najveći broj porodičnih kuća i stanova u ličnoj svojini grade radnici i seljaci. Samo jedna trećina rukovodioca i stručnjaka vlasnici su stanova u kojima žive, prema 58% radnika i gotovo 100% seljaka. U isto vreme rukovodeće osoblje i drugi pojedinci sa visokim dohodima dobivaju stanove od društva, a sa uštedjenim sredstvima grade vikendice. Proizlazi da radnici i seljaci subvencioniraju vikendice za privilegovane članove društva.

3. Komunalna politika gradova je takva da zemljišta za gradnju tereti sa svim onim dažbinama koje stanari u postojećim stanovima ne plaćaju (gradska renta izgradnja skladišta, uređenje zemljišta putevi i vodovod itd.). Te dažbine plaćaju se i za dogradnju već postojećih zgrada. Opština Voždovac traži za izdavanje dozvole za dogradnju 100 m² u postojećoj porodičnoj kući 23 miliona starih dinara. U Beogradu se na novogradnje plaća čak i porez. Proizlazi da se građani, koji vlastitim snagama rešavaju svoj stambe-

ni problem kažnjavaju, a oni koji zahvataju iz društvenih jasala nagrađuju se. Ovi potonji zatim koriste svoja sredstva za razna putovanja oko sveta, kako nas o tome svakodnevno informišu oglasi turističkih agencija u novinama.

4. Druga karakteristika komunalne politike jeste odugovlačenje s urbanističkim rešenjima. Stoga u svakom datom trenutku postoji beznačajno mali broj parcela pogodnih za gradnju. Kombinovani rezultat 3. i 4. jeste da su građevinske parcele u Beogradu i Zagrebu skuplje nego, recimo, u američkim gradovima. Na primer opština Čukarica tražila je i naplatila za jednu parcelu za porodičnu kuću 74 miliona starih dinara po današnjoj vrednosti. Kao rezultat i cene zemljišta u ličnom vlasništvu astronomski su visoke. Proizlazi da oni koji vlastitim snagama rešavaju svoj stambeni problem moraju finansirati ne samo opštinu već i slučajne privatne vlasnike.

5. Treća karakteristika komunalne politike jeste traženje beskonačno mnogo potvrda i uverenja od investitora tako da zadovoljavanje opštinske administracije traje više vremena nego izgradnja kuće. A kad je jednom stambeni objekat gotov, vlasnik je u nekim gradovima za njega prikovan. Ako je premešten u drugi grad, on ne može svoju kuću prodati i kupiti novu jer je poreska stopa na prodaju, na pr. u Beogradu skoro prohibitivna. Prema tome ako neko želi podići dom za svoju porodicu mora imati izuzetno mnogo novaca, mora biti u stanju da čeka izuzetno dugo vremena, i mora biti spreman da zauvek ostane u gradu u kom je izgradio kuću. A pored tih žrtvi nikakve da se posumnja u njegovu socijalističku orijentaciju, dok se socijalistička orijentacija onih koji troše društvena — a ne svoja — sredstva ne dovodi u pitanje.

6. Cenu gradjenja dalje povećavaju nesredjena građevinska operativna i visoke cene građevinskog materijala. Do nedavno porez na promet građevinskog materijala iznosio je koliko i porez na predmete luksuza. Može se dodati još i to da je cena stambenog kredita prohibitivna. Otplata anuiteta za dvosobni stan iznosi toliko koliko i mesečni lični dohodak onoga ko u tom stanu treba da stanuje.

Iz 1-6 proizlazi da je stambena politika orijentisana na to da što više sprečava individualnu izgradnju stanova. U tome i uspeva jer se u Jugoslaviji gradi znatno manje stanova nego u nekim drugim evropskim zemljama na sličnom stepenu pripreme razvijenosti. Ove godine stambena izgradnja se čak relativno smanjila, stotine hiljada porodica ostaje i dalje bez stana a spekulativne zarade ne mogu se sprečiti nikakvim administrativnim zahtevima.

*Videti statistički prilog: ...

Rešenje problema ne sastoji se u administrativnim merama kao što su ograničenje veličine vikendica ili ograničenje veličine stana. Pre svega takvim merama ne postiže se ništa. Sredstva koja nisu utrošena na vikendicu utrošiće se na jahtu, na letovanja u Australiji i Havajima ili na provod u Hongkongu i na Karnevalu u Rio a porodice bez stana ostaće i dalje bez stana. Osim toga administrativne mere nespojive su sa samoupravnim društvom. Rešenje se sastoji u odgovarajućoj ekonomskoj politici. U stvari više je no očigledno šta treba uraditi:

1. Postepeno podizati stanarinu do visine ekonomske stanarine, eventualno diferencirano prema imovinskom stanju. Dobivena sredstva koristiti za ubrzavanje stambene izgradnje davanjem kredita građanima i radnim organizacijama. Na taj način će se konačno obmuti sadašnja praksa prelivanja dohotka pa će oni koji imaju stanove početi finansirati one koji ih nemaju.

2. Zemljište za gradjenje osloboditi svih tereta i te terete raspodeliti na celokupni stambeni fond tj. na stanarine ili sredstva prikupljati putem komunalnih poreza.

3. Obavezati gradove da u toj meri ubrzaju urbanističko rešavanje da bi ponuda građevinskih parcela uvek bila veća od potražnje. Gradske opštine moraju organizovati posebne službe u kojima svaki stambeni investitor može dobiti sve podatke o raspoloživim parcelama kao i administrativnu pomoć za pripremanje građevinske dokumentacije. Osnovati gradske agencije za promet nekretninama.

4. Ukinuti porez na novogradnje i zavesti jedinstven porez za finansiranje komunalnih radova spomenute u t-2. Ukinuti porez na prodaju kada se zbog preseljenja stan ili kuća prodaje u jednom mestu radi kupovine ili izgradnje u mestu preseljenja.

5. Gradjevinske materijale osloboditi svakog poreza na promet iako bi se cena gradjenja što više smanjila.

6. Stambene kredite davati pod takvim uslovima da otplata anuiteta za prosečan stan (kategorizovan u odnosu na veličinu i komfor stana veličinu porodice i visinu ličnih primanja) ne prelaze dvostruku stanarinu u vreme otplate. Alternativno, kao što je predloženo u Sloveniji otplatu anuiteta odbiti od poreske osnovice.

7. Organizovati dugoročnu političku akciju koja će finansiranje stambene izgradnje — odnosno kupovinu stanova u kojima se stanuje — tretirati kao patriotsku dužnost svih onih koji su u stanju da stambeni problem reše vlastitim sredstvima. Ukoliko budu osigurani dovoljni kreditni fondovi, takva obaveza može se politički postaviti za svako zaposleno lice pod uslo-

vima t.6. (Nešto slično je odavno sprovedeno npr. u Bugarskoj i Rumuniji)

Ukoliko budu sprovedene mere 1-7, gradnja vikendica, lutanja po svetu i uvoz skupih automobila biće uskoro zamenjeni ubrzanom stambenom izgradnjom. U relativno kratko vreme stambena izgradnja može se udvostručiti. Šta bi to značilo ne samo za životni standard naših radnih ljudi već i za ubrzanje privrednog razvoja — nije potrebno posebno objašnjavati.

Statistički prilog

Od 23 evropske zemlje za koje postoje podaci, od Jugoslavije u proseku za 1973 i 1974. broj novoizgradjenih stanova na 1000 stanovnika bio je manji u Austriji, DR Nemačkoj, Bugarskoj, Velikoj Britaniji, Portugalu i Italiji. Za neke zemlje je to razumljivo (na primer DR Nemačka), s obzirom da su to zemlje koje imaju vrlo povoljan odnos stanova i stanovnika.

Kod izvlačenja zaključaka na osnovu ove tabele moglo bi se postaviti pitanje uporedivosti podataka pri mogućoj pretpostavci da dostignuti nivo per capita dohotka determiniše obim stambene izgradnje i da je zbog toga nepravilno upoređivati relativan broj izgradjenih stanova u Jugoslaviji i zemljama sa znatno višim dohotkom po stanovniku. Međutim takav prigovor nije prihvatljiv zbog sledećih momenata:

Iz tabele se vidi da Grčka koja ima slični nivo per capita dohotka izgradjuje u pojedinim godinama (1972, 1973) čak i tri puta više stanova, u odnosu na broj stanova, od Jugoslavije.

Od 1969. do 1974. dohodak po stanovniku u Jugoslaviji je znatno povećan a apsolutni i relativan broj stanova skoro da stagnira odnosno usporeno raste. Izvestan skok naviše u apsolutnom i relativnom broju stanova zabeležen je u 1974, međutim, u 1975. se beleži ponovo stagnacija.

Broj izgrađenih stanova u evropskim zemljama

*Zemlje	Na hiljadu stanovnika						
	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975
1. Grčka	14,8	13,0	14,1	20,1	21,0	9,1
2. Finska	8,6	10,6	10,8	12,9	13,4	15,4
3. Švajcarska	9,5	10,6	10,8	11,5	13,0	11,8
4. Švedska	13,7	13,6	13,2	12,8	12,0	10,5
5. Holandija	9,6	9,1	10,4	11,5	11,6	10,9
6. Danska	10,2	10,3	10,1	10,0	11,1	9,6
7. SR Nemačka	8,5	7,8	9,1	10,7	11,5	9,7
8. Norveška	8,6	9,4	9,9	10,4	10,6	9,8
9. Španija	8,2	9,1	9,3	9,8	10,0	10,2
10. Francuska	8,7	9,3	9,5	10,9	9,9	9,8
11. Čehoslovačka	6,7	8,6	8,0	8,7	8,9	9,0
12. Mađarska	6,0	7,8	7,3	8,7	8,2	8,4
13. Irska	4,8	4,6	5,1	6,9	7,9	8,2
14. **Rumunija	7,2	8,0	7,3	6,8	7,4
15. Poljska	6,1	6,0	5,8	6,2	6,8	7,4
16. **Belgija	5,9	4,8	4,6	5,5	6,7
17. Jugoslavija	5,6	6,3	6,1	6,4	6,4	6,85	6,81
18. Austrija	6,7	6,1	6,0	6,7	5,8	6,6
19. DR Nemačka	4,1	4,5	4,5	5,0	5,7	6,1
20. Bugarska	5,6	5,4	5,7	5,4	6,3	5,1
21. Velika Britanija	6,9	6,6	6,7	6,1	5,6	5,2
22. **Portugal	3,2	4,3	5,1	5,2
23. **Italija	5,5	7,0	6,7	4,8	3,6

Izvori: Za Jugoslaviju izračunato na bazi SGJ 1976, a za sve ostale zemlje korišćeni su podaci iz Annual Bulletin of Housing and Building Statistics for Europe 1974, United Nations, New York, 1975.

*Redosled zemalja napravljen je na bazi veličine proseka izgrađenih stanova u na hiljadu stanovnika za 1973. i 1974.

**Zbog neposredovanja podataka za ove zemlje za 1974 umesto proseka uzet je podatak koji se odnosi na 1973.

V UTICAJ MEĐUNARODNOG OKRUŽENJA

Jugoslovenska privreda je zbog znatnog stepena svoje otvorenosti prema svetu izložena uticajima međunarodnog okruženja. Mehanizmi transmisije tih uticaja su brojni i složeni. Pored efekata na kretanje cena, snabdevenost iz uvoza i uticaja na kratkoročne oscilacije dinamike proizvodnje oni se posebno ispoljavaju u oblasti robne razmene sa inostranstvom. Eksterne okolnosti su značajne i u izboru odgovarajuće politike platnog bilansa i deviznog kursa.

DUGOROČNI I KRATKOROČNI PROBLEMI ROBNE RAZMENE SA INOSTRANSTVOM

Dugoročne tendencije

Procesu privrednog razvoja je svojstveno pravilo da se nakon dostizavanja određenog nivoa razvijenosti, počinje ispoljavati tendencija ublažavanja trgovinskog deficita. Međutim, i pored toga što je u periodu 1965–1975. realan obim društvenog proizvoda (obračunatog po cenama iz 1972. godine) porastao za 76% i što je u tom razdoblju nivo per capita dohotka znatno premašio 1.000 dolara, trgovinski deficit Jugoslavije je zaključno sa 1975. godinom, gledano u celini, imao izraženu tendenciju pogoršanja.

Pokriće uvoza izvozom u periodu 1960–64. iznosio je 70,12%, u godinama 1965–1969. 73,98%, a u razdoblju od 1970–1975. godine 56,59%. Trgovinski deficit je u periodu 1960–1964. dostigao 42,61% izvoza, u razdoblju 1965–1969 oko 35,17%, a u godinama 1970–1975. čak 76,71%.

Druga odlikovanosti koje se ispoljavaju sa porastom nivoa razvijenosti jedne zemlje jeste povećanje njene zavisnosti od izvoza i uvoza. U slučaju Jugoslavije u poslednjih desetak godina zavisnosti od uvoza se vrlo značajno povećala, a zavisnost od izvoza stagnira. Tako je u 1966. godini robni uvoz iznosio 22,75% društvenog proizvoda, u 1970. godini 29,1%, u 1974. godini

Trgovinska razmena Jugoslavije u periodu 1965-1975.

(u mil. din., tek. cene US dolar = 17,00 din.)

Godina	Izvoz	Uvoz	Deficit	Pokriće uvoza izvozom (u %)	Odds izvoza prema deficitu (u %)
1965	18.555	21.894	3.339	84,7	17,99
1966	20.741	26.782	6.041	77,4	29,12
1967	21.278	29.024	7.746	73,3	36,40
1968	21.482	30.545	9.063	70,3	42,19
1969	25.065	36.273	11.208	69,1	44,72
1970	28.544	48.857	20.313	58,4	71,16
1971	30.845	55.284	24.439	55,8	79,23
1972	38.033	54.957	16.924	69,2	44,50
1973	48.494	76.689	28.195	63,2	58,14
1974	64.678	127.837	63.159	50,6	97,65
1975	69.228	150.844	81.616	52,9	89,00

Izvor: SGJ-1976, str. 231

30,6%, a u 1975. godini 28,7%.¹ S druge strane, učešće izvoza u društvenom proizvodu je, nakon ranije rpoljene tendencije rasta, dostigao 1966. godine 20,79%, da bi se u 1970. godini smanjilo na 20,40%.² U periodu 1971-1975. učešće izvoza varira od 19,2% do 22,1% (1973. g.), a u 1975. godini je iznosilo 19,3%, što je manje od učešća u 1966. godini.

Iz ovog kratkog pregleda može se shvatiti da se Jugoslavija u periodu 1965-1970. susretala sa problemom značajnog ubrzanja rasta uvoza i uvozne zavisnosti njene privrede i istovremeno sa usporavanjem dinamičnog robnog izvoza. U periodu 1970-1975. dinamika izvoza je i dalje nezadovoljavajuća, ali se i dinamika uvoza osušno usporava. Nekoliko dodatnih informacija to još jače osvetljava.

Dok je u periodu 1955-1960. prosečna stopa rasta fizičkog obima uvoza iznosila 13,4% a u periodu 1960-1965. god. 3,9%, u periodu 1965-1970. ona se povećava na 13,6%, a u periodu 1970-1975. se smanjuje na 5,9%

Učešće jugoslovenskog uvoza u svetskom uvozu³ se povećavalo od 0,74%,

¹ Veličina uvoza o unutrašnjim cenama 1966. godine, date u input-output tabelama te godine, su množene sa indeksima fizičkog obima uvoza i tako dobijene veličine su stavljene u odnos sa društvenim proizvodom u stalnim cenama 1966. godine.

² Obracun učešća izvoza u društvenom proizvodu izvršen je na isti način kao i za uvoz, kako je već objašnjeno.

³ U svetski uvoz nije uključen uvoz zemalja centralno-planskih privreda

koliko je iznosilo 1965. godine na 0,98% a 1970. da bi se u 1975. godini smanjilo na 0,96%.⁴

S druge strane, dok je u periodu 1955-1960. prosečna stopa rasta fizičkog obima jugoslovenskog izvoza iznosila čak 16,2%, u razdoblju 1960-1965. ona se smanjuje na 9,3%, da bi u godinama 1965-1970. pala na 5,9% a u periodu 1970-1975. na samo 5,1%. U periodu 1955-1965. fizički obim izvoza se povećavao po prosečnoj stopi od 12,6%, a u razdoblju poslednjih 10 godina (1965-1975) po prosečnoj stopi od samo 5,5%

Učešće jugoslovenskog izvoza u svetskom izvozu se dinamično povećavao do sredine 60-tih godina, a od tada se ispoljava tendencija pada. Tako je u 1965. godini učešće našeg izvoza u svetskom izvozu iznosilo 0,66%, u 1970. se smanjuje na 0,60%, u 1974. godini je još manji i iznosi 0,50%, a u 1975. godini 0,51%.⁵

Uz dinamičan rast uvoza i usporavajuću dinamiku izvoza istovremeno su ostvarene osetne promene u regionalnoj strukturi robne razmene

Spoljnotrgovinska razmena Jugoslavije sa zemljama SEV-a je godinama bila manja od objektivno moguća pa je zbog toga bilo normalno očekivati da će se razmena sa ovim zemljama dinamično razvijati pogotovu u uslovima njihovog sve većeg otvaranja prema svetu. I zaista ukupna spoljnotrgovinska razmena Jugoslavije sa ovim zemljama se u poslednjih 15-tak godina dinamično povećavala. Međutim, u poslednje vreme dinamika jugoslovenskog izvoza u ove zemlje je prevazilazila dinamiku uvoza iz ovih zemalja. Zbog toga je u 1975. godini učešće ovog regiona u apsorpciji jugoslovenskog izvoza (47,25%) gotovo dvostruko veće od učešća ovog regiona u jugoslovenskom uvozu (24,78%), što je samo po sebi nije optimalno sa stanovišta naše zemlje.

Nakon dugog dušnje stagnacije robne razmene Jugoslavije sa zemljama u razvoju, u periodu 1972-1975. došlo je do njenog vrlo dinamičnog povećanja. Tako je jugoslovenski uvoz, izražen u tekućim dolarima, iz zemalja u razvoju u 1975. godini bio za oko 3-5 puta veći nego 1972. godine i dostigao je 14,04% ukupnog jugoslovenskog uvoza. U istom periodu jugoslovenski izvoz u ove zemlje se povećao čak za 4,32 puta i u 1975. godini je dostigao 16,71% ukupnog jugoslovenskog robnog izvoza. Ova dostignuća su vrlo značajna kako sa stanovišta dugoročnih interesa naše privrede tako i sa stanovišta spoljne politike naše zemlje, njenih pozicija u pokretu nesvrstanih i zemalja u razvoju i njenog zalaganja za veću međusobnu ekonomsku saradnju ovih zemalja

⁴ Izračunato na osnovu podataka datih u UN Monthly Bulletin of Statistics, January 1972 i August 1976

⁵ Ibidem

Jugoslavija ima najveće probleme u debalansu trgovinske razmene sa razvijenim zemljama tržišne privrede. Uvoz iz ovih zemalja se godinama vrlo dinamično povećava, te je u 1975. godini njegovo učešće iznosilo 61,16% ukupnog jugoslovenskog robnog uvoza. S druge strane, u periodu 1965–1975 dinamika porasta jugoslovenskog izvoza u ove zemlje je bila nezadovoljavajuća, pa čak nije pratila dinamiku uvoza ovih zemalja. Tako je učešće jugoslovenskih proizvoda u uvozu zemalja OECD palo sa 0,39% koliko je iznosilo u 1965. godini, na 0,36% u 1974. godini odnosno na samo 0,31% u 1975. godini.⁶ Ili u ukupnom uvozu sadašnjih članica EEZ učešće jugoslovenskih proizvoda je u 1965. godini iznosilo 0,50%, u 1974. godini 0,48%, a u 1975. godini 0,43%.⁷ Dodatno da su u 1970. godini zemlje OECD-a apsorbavale 55,9% jugoslovenskog izvoza, u 1974. godini 46,6%, a u 1975. godini samo 35,7%.⁸

Ostvarenja u 1976. godini

Rezultati u spoljnotrgovinskoj razmeni Jugoslavije u prvih devet meseci 1976. godine su u priličnom neskladu sa dugoročno ispoljenim tendencijama i po pravilu su povoljnija od prosečnih ostvarenja u sedamdesetim godinama.

1. U poredjenju sa istim periodom prošle godine, izvoz je nominalno povećan za 22%, a realno za 17,3%. Može se očekivati da će u toku cele ove godine realno povećanje izvoza iznositi oko 15%. Veći porast izvoza zabeležen je samo tri puta u poslednjih dvadeset godina.

2. I pored realnog smanjenja uvoza u 1975. godini, u prvih devet meseci 1976. uvoz je za oko 10% manji nego u istom periodu 1975. godine. Može se očekivati da će u toku cele 1976. godine realni obim uvoza biti manji nego 1975. godine. Jugoslavija će dakle u dve uzastopne godine zabeležiti realno smanjenje uvoza što nije zabeleženo od 1958–1959. godine.

3. Pokriće uvoza izvozom iznosi 67,55%, a trgovinski deficit iznosi 48,03% robnog izvoza, što je znatno povoljnije nego prethodne tri godine.

4. Izvoz u razvijene zemlje je povećan za 44%, a izvoz na konveribilno područje za 24%.

Nasuprot ovih pozitivnih ostvarenja, u prvih devet meseci ove godine izvoz u zemlje u razvoju je povećan za samo 4%, a uvoz iz njih smanjen za 7%.

⁶OECD Foreign Trade Statistics, series A.

⁷Ibidem

⁸Ibidem

što nije u skladu sa ranije ispoljenim tendencijama i strategijom, odnosno politikom razvoja ekonomskih odnosa sa ovim zemljama.

Osnovno pitanje koje se sada postavlja jeste da li će razmena u robnoj razmeni u 1975, a pogotovu u 1976. godini, dati povoda da se poveruje da se nasuprot nepovoljnih dugoročnih tendencija počeo ispoljavati povoljniji trend u robnoj razmeni naše zemlje sa inostranstvom.

Prvo što treba konstatovati jeste da se u principu dugoročnijim tendencijama mora davati veći značaj. Same u izuzetnim slučajevima, uz veoma ubedljivu argumentaciju, može se reći da se ne treba pridržavati. U slučaju naše spoljnotrgovinske razmene nema dovoljno argumenata koji bi govorili u prilog bitne, pozitivne preorijentacije u dugoročno ispoljenim trendovima. Šta više, ima puno argumenata koji govore da su ovogodišnja ostvarenja rezultat specifičnih eksternih i internih faktora koji ne mogu dugoročnije delovati na nastavljanje ovogodišnjeg trenda pozitivnih ostvarenja u sferi spoljnotrgovinske razmene naše zemlje. Navedimo neke od tih specifičnih faktora koji su uticali na spoljnotrgovinsku razmenu Jugoslavije u 1976. godini.

Nakon realnog pada u 1975. godini, u toku prvog polugodja ove godine svetska trgovina se osetno povećala i verovatno je da će za celu godinu biti zabeležena visoka stopa rasta. Vrlo dinamično se povećavala i spoljna trgovina zemalja OECD, naročito uvoz u ove zemlje čiji je volumen u prvom polugodju povećan za 14%, a očekuje se da će u toku cele godine stopa rasta uvoza ovih zemalja iznositi 11%, a uvoza iz zemalja koje nisu članice ove organizacije oko 11,5%. Vrednost uvoza nekih zemalja, naših važnijih trgovinskih partnera, kao što su Italija, SR Nemačka, Francuska, V. Britanija, Austrija i dr. povećala se u prvih 6–7 meseci ove godine za preko 20%. Takvi uslovi su u velikoj meri omogućili i našoj zemlji da ostvari visok porast izvoza.

U prvom polugodju ove godine, zbog dinamičnog oživljavanja privredne aktivnosti u najrazvijenijim zemljama Zapada i ispoljene zainteresovanosti preradivača da popune svoje zalihe koje su u toku recesije osetno smanjene, tražnja sirovina i reproduktionog materijala se znatno povećala, što je imalo za posledicu vrlo izražen porast cena ovih proizvoda na svetskom tržištu.⁹ S obzirom da su cene jugoslovenskih sirovina i velikog dela reproduktionog materijala krajem 1975. godine bile nekonkurentne (jer nisu pratile pad cena na svetskom trži-

⁹Prema podacima UNCTAD-a, krajem juna 1976. godine cene sirovina i hrane izražene u tekućim dolarima bile su za 24,62% a cene prehrambenih proizvoda za 29,33% više nego početkom januara, a prema podacima londonskog časopisa The Economist u isto vreme cene sirovina i hrane, uzete skupa bile su za oko 25,8%, cene hrane za 25,1%, a cene industrijskih sirovina za oko 26,6% više.

... zbog čega se i izvoz ovih proizvoda (u prošloj godini osetno smanjio) i da su proizvođači imali visoke zalihe ovih proizvoda, jugoslovenski izvoznici, gledano u celini nisu mogli ove godine povećati izvozne cene, već su ih čak u toku prvih šest meseci smanjili za 5%, odnosno u celni devet meseci za 2%.¹⁰ mnogim slučajevima, naročito kada se radi o izvozu u razvijene zemlje tržište privrede, jugoslovenski izvoznici uopšte, pa i izvoznici ovih proizvoda, zbog celokupne situacije u kojoj su se našli, izvozili su po cenama koje su osetno bile niže od odgovarajućih cena na domaćem tržištu a ponekad i po cenama koje nisu mogle pokriti ni cenno koštanja.

Usporena ekonomska aktivnost u našoj zemlji i u vezi sa tim smanjena mogućnost povećanja realizacije na domaćem tržištu činili su ovaj, sa stanovišta privrede nerentabilan izvoz, nužnijim nego što bi bio slučaj da je privredna aktivnost u zemlji bila življa. Sličaj svih tih okolnosti je uticao da je u toku devet meseci ove godine realan obim izvoza reprodukcionog materijala povećan za 22,4% uprkos činjenici da proizvodnja reprodukcionog materijala u zemlji u prvih osam meseci nije povećana u odnosu na isti period prošle godine.¹¹ Od celokupnog realnog povećanja jugoslovenskog izvoza u prvih devet meseci ove godine na reprodukcionni materijal otpada oko 85%.

Nakon višegodišnje vrlo skromne stope realnog rasta izvoza potrošne robe,¹² u prvih devet meseci ove godine stopa rasta izvoza je osetno povećana tj. za 26% (realno 16,7%). To je pre svega posledica dobre rodnosti prošle i ove godine što je omogućilo povećanje izvoza poljoprivrednih proizvoda u prvih devet meseci ove godine za 45% (realno 15,1%).

Značajan porast izvoza opreme u prošloj godini (35%) i u devet meseci ove godine (22%) rezultat su vrlo izraženog rasta njenih izvoznih cena koje su u prošloj godini porasle za 31%, a u periodu januar—septembar 1976. godine za 17%.

Treba naglasiti da je rast cena u našoj zemlji u ovoj godini bio na približno istom nivou kao u razvijenim zemljama tržišne privrede, pa je strano tržište za naše izvoznike bilo atraktivnije nego u prethodnim godinama kada je rast cena u našoj zemlji bio znatno veći od rasta cena u tim zemljama.

Na kraju verovatno je da je u ovoj godini porast sredstava za izvozne stimulacije bio vrlo izražen i da je njihov obim dostigao za naše uslove vrlo visok nivo, što je omogućavalo veći izvoz.

¹⁰ Saopštenja Saveznog zavoda za statistiku broj 208 od 28 VII 1976. i 295 od 28 X 1976. godine.

¹¹ Indeks broj 10/1972 str. 14.

¹² Na primer, u periodu 1967—1975. realna stopa rasta izvoza proizvoda široke potrošnje iznosila je samo 3,5%.

Smanjenje uvoza u 1975. i 1976. godini, koje je bilo omogućeno pre svega, ngoroznim administrativnim merama, pored pozitivnih efekata na trgovinski bilans i, verovatno, izvesne supstitucije uvoza domaćom proizvodnjom, malo je imalo negativnih efekata. Rigorozna ograničenja uvoza, u 1975. godini u 1976. princip vezivanja uvoza za izvoz, doveli su, neka preduzeća, pa i celokupni sektore privrede koji su neto uvoznici u vrlo neugodnu poziciju nemogućnosti nabavke potrebnog obima uvoznog, reprodukcionog materijala, što se moglo odraziti nepovoljno na tempo rasta njihove proizvodnje, na primer, u hemijskoj industriji i nekim drugim granama. Razume se da je pad ili stagnacija proizvodnje ovih sektora uticao na usporavanje dinamike rasta proizvodnje i u sektorima koji su veći izvoznici nego uvoznici reprodukcionog materijala. Ograničenja u uvozu opreme u 1976. godini su delimično nepovoljno delovala na pad investicione aktivnosti u zemlji, a i na produktivnost rada. Dugo čekanje na dobijanje dozvola za uvoz pojedinih proizvoda ili rezervni delova, takodje se u izvesnoj meri nepovoljno odražavalo na proizvodnju, pa i na razvoj celokupne privrede. Osim toga, uvozna ograničenja, koja su u velikoj meri bila uslovljena potrebom za opremom, uveliko su uticali na smanjenje rasta izvoza. Perspektive u 1977. godini: Očekuje se da će u 1977. godini, u skladu sa planom, biti ostvaren veći izvoz nego što bi bilo normalno s obzirom na veličinu zemlje i nivo privredne razvijenosti. Osnovni razlog tome su strukturne neusklađenosti odnosno zaostajanje razvoja sirovinске baze u odnosu na razvoj sektora finalne proizvodnje. Zaustavljanje daljeg povećanja uvozne zavisnosti se teško može uspešno i bez većih neprijatnih posledica ostvariti administrativnim merama. Samo racionalnom investicionom politikom mogu se ostvariti veći zahvati na planu supstitucije uvoza. Pošto, takve politike nije bilo, u uslovima ozbiljnih problema sa platnim bilansom administrativne mere su velikim delom bile iznuđjene, nadasve, u ostvarenom obimu. S obzirom da je trenutna platnobilansna situacija povoljnija od one iz 1974. i 1975. godine, realno je očekivati liberalizaciju i osetan porast uvoza u 1977. godini, pogotovu ako se želi ostvariti visoka stopa rasta društvenog proizvoda i industrijske proizvodnje. Ako se u 1977. godini ostvari visoka stopa rasta industrijske proizvodnje, mogućosti za porast izvoza reprodukcionog materijala će biti osetno smanjene u poređenju sa ovom godinom. Uopšte, sve dok egzistiraju najveće strukturne neusklađenosti izvoz sirovina i reprodukcionog materijala ne

može biti nosilac ukupne dinamike ukupnog jugoslovenskog izvoza.

Malo je verovatno da će u idućoj godini izvoz opreme moći da se značajnije poveća uz porast izvoznih cena kakav je zabeležen 1975. i 1976. godine. Nastavljanje tako izraženog rasta izvoznih cena ovih proizvoda bi sigurno smanjilo šanse naših izvoznika na tržištu zemalja u razvoju koje je posebno osetljivo na visinu cena, pa se zbog toga u stranoj literaturi sve češće karakteriše kao „price market”. Vrlo je verovatno da je i ovogodišnji skroman porast jugoslovenskog izvoza u ove zemlje posledica rasta izvoznih cena u prošloj i ovoj godini.

Eventualni veći rast cena u našoj zemlji od rasta cena u konkurentskim zemljama u 1977. godini svakako bi se nepovoljno odrazio na dinamiku našeg izvoza, a naročito izvoza u zemlje u razvoju.

Problematično je da li će Jugoslavija i u idućoj godini moći tako značajno povećati izvoz poljoprivrednih proizvoda, pa je samim tim teško pretpostaviti da će se izvoz proizvoda široke potrošnje povećati kao u ovoj godini. Dugoročno posmatrano dinamičan izvoz ovih proizvoda se može ostvariti samo ako se njihov kvalitet bude brzo poboljšao. To pogotovu važi za izvoz u razvijene zemlje tržišne privrede. Veliki deo dugoročno ispoljenih problema usporavanja dinamike našeg izvoza u ove zemlje leži u sferi stagnacije, pa i pada kvaliteta mnogih proizvoda široke potrošnje.¹³ Naime, u prvih 10–15 godina posleratnog perioda nosioci dinamike našeg izvoza u ove zemlje su bili sirovine i osnovni reprodukcioni materijali. Uz to, tržišta tih zemalja su bila tzv. tržišta prodavaca, pa se na njima mogli prodavati i proizvodi slabijeg kvaliteta. Sa porastom dohotka i sve veće konkurencije prodavaca, ova tržišta su sve više postajala tržišta kupaca. Zbog naših strukturnih problema, izvoz sirovina i reprodukcionog materijala nije mogao obezbediti dinamičan rast ukupnog izvoza na tržišta ovih zemalja. S druge strane, dinamika izvoza proizvoda široke potrošnje je trebalo da kompenzira nemogućnost dinamičnog povećanja izvoza sirovina i reprodukcionog materijala u ove zemlje. Međutim, nedovoljno dinamičan rast, stagnacija pa i pad kvaliteta mnogih naših proizvoda široke potrošnje nisu mogli obezbediti dinamičan rast izvoza na ovo područje, jer su potrošači na njemu postali vrlo osetljivi na kvalitet proizvoda, zbog čega se ovo tržište sve češće karakteriše kao „quality market”.

Izgleda malo verovanim da bi se i u idućoj godini, bez većih neprijatnih posledica, mogao obezbediti takav dalji porast sredstava za izvozne sti-

¹³Detaljnije o tome se raspravlja u članku dr Mladena Kovačevića „Kvalitet proizvoda kao faktor konkurentnosti izvoza” *Ekonomika misao* br.2–1976.

mulacije koji bi bio nužan za ostvarenje visoke stope rasta izvoza

Dodajmo na kraju da pad produktivnosti rada u našoj privredi u ovoj i prošloj godini, pogotovu ako bi bio nastavljen i u idućoj, može imati nepovoljne efekte na konkurentnost našeg izvoza u sledećoj godini.

I eksterni faktori u idućoj godini neće, bar kako sada izgleda, biti tako povoljni kao ove godine. Očekuje se da će porast svetske trgovine biti manji nego u ovoj godini. Rast tražnje i cena sirovina i bazičnih reprodukcionih materijala će biti znatno manji nego u prvom polugodištu ove godine. Procenjuje se da će i porast uvoza u većini zemalja u koje najviše izvozimo biti manji nego u ovoj godini.

Zbog svega navedenog ne treba očekivati da će Jugoslavija u 1977. godini ostvariti visoku stopu rasta izvoza

Kao što smo napomenuli, ako se ostvari zadovoljavajuća stopa rasta društvenog proizvoda i industrijske proizvodnje, biće nužno da uvoz osetnije poraste, što znači da će deficit trgovinskog bilansa biti pogoršan u odnosu na ovogodišnji. Pogoršanje trgovinskog deficita moglo bi delimično biti kompenzirano mogućim većim prilivom deviza po osnovu nerobnih stavki, a naročito po osnovu turizma. I pored toga, vrlo je verovatno da će platni bilans u 1977. godini biti nepovoljniji nego u ovoj godini.

Na kraju, može se zaključiti da se nikako ne bismo smeli zadovoljavati trenutnim uspesima na planu ekonomskih odnosa sa inostranstvom. Trajan uspeh u ovoj sferi može se ostvarivati samo napretkom u fundamentalnim sferama koje dugoročno uslovljavaju spoljnotrgovinsku razmenu svake pa i naše zemlje, a u našim uslovima se posebno ističu povećanje efikasnosti privredjivanja, povećanje produktivnosti rada, poboljšanje kvaliteta proizvoda i usluga, usporavanje inflacije i brže rešavanje strukturnih problema u privredi. Za uspešno rešavanje svih ovih značajnih problema biće potrebno dugo ulagati mnogo napora i sredstava, pa se zbog toga moramo pomiriti sa mogućnošću da će problemi ekonomskih odnosa sa inostranstvom još dugo biti jedan od centralnih problema naše privrede. Upravo, zbog toga se mora energično raditi na brzem prevazilaženju problema koji onemogućavaju brži napredak u navedenim fundamentalnim sferama koji najviše determinišu našu spoljnotrgovinsku razmenu.

POLITIKA DEVIZNOG KURSA, INFLACIJA I SPOLNA KONKURENTNOST

Kauzalitet cene — devizni kurs deluju u dvojakom pravcu: cene utiču na devizni kurs, ali i devizni kurs utiče na cene. Prvi pravac uticaja je jači od drugog, jer na cene ne utiče samo devizni kurs već i domaća monetarna i fiskalna politika. Treba imati u vidu i činjenicu da postoji određeni vremenski jaz između promena cena i odraza tih promena na devizni kurs, s obzirom da promene cena dolaze do izražaja u ponudi i tražnji deviza tek kad dolazi do plaćanja, tako da taj vremenski jaz može iznositi 30 do 90 dana. Trenutni devizni kursevi su, dakle, rezultat odnosa cena iz razdoblja od pre 1-3 meseca.

Medjutim, ponuda i tražnja deviza na deviznom tržištu, pa prema tome i fleksibilni kurs, odražava ne samo relativne cene, već i relativne realne dohotke, jer će se prema dohodnim elasticitetima tražnje, a ne samo prema cenovnim elasticitetima, afektirati izvoz i uvoz robe i usluga. Te promene u realnim dohocima, još kasnije nego promene u cenama, utiču na fleksibilni devizni kurs¹.

Ako je u jugoslovenskom slučaju pretpostavljeno da je inercialna ravnoteža data poslednjom devalvacijom pre prelaska na „plivajući“ kurs (1973), tada bi za procenu realnog fleksibilnog deviznog kursa, koji bi se danas formirao na deviznom tržištu bilo relevantne promene u relativnim cenama i realnim dohocima što su se dogodile od onda do danas, razume se prema ostalom svetu u celini. Kurs bi, dakle, samo pratio ukorak kretanje cena i dohodaka. Fleksibilni kurs samom svojom fleksibilnošću egzogeno održava konkurentnu sposobnost domaćih eksportera na spoljnim tržištima, pa time štiti i platni bilans.

Ipak, naša fleksibilnost mora biti „rukovodjena“ tipa, jer niko ne može unapred predvideti ponašanje svih ekonomskih subjekata na deviznom tržištu, ni saldo svih impulsa i šokova do kojih može doći, a ne treba ni dozvoliti

¹Altman A. Parag and David J. Ott: „Exchange Rate Determination Under Fluctuating Exchange Rates“ u zbirci eseja pod nazivom Money in the International Order, izd. J. Carter Humphrey, Dallas, 1964, ss. 84-89.

da inflaciona politika pritiskuje samo na spoljna prilagodjavanja a ne i na unutrašnja. To se „rukovodjenje“ sprovodi intervencijom na deviznom tržištu i određivanjem limita fluktuiranja kurseva, s tim da tražnja mora biti zadovoljavana, ako se na limitu ne bi izravnila s ponudom.

Niko ne zna koliki bi bio potencijalni jugoslovenski deficit platnog bilansa, koji bi se formirao u uslovima slobodnije trgovine, podrazumevajući ovde veće oslobodjenje uvoza od deviznih i kvantitativnih trgovinskih ograničenja. Na dužu stazu realan fleksibilni kurs, tipa „limitirane i rukovodjene“ fleksibilnosti, nesumnjivo može biti suđen samo uvođenjem spoljne konvertibilnosti dinara, zadržavajući samo neka kvantitativna ograničenja u oblastima gde se domaća tražnja ne može kreditnom i fiskalnom politikom održati u razumnim okvirima.

Do tada dilema se može ovako definisati: Da li je u našim uslovima prihvatljiviji sistem „velikih i retkih promena“ ili sistem „malih i čestih“ promena kursa.

Kako je proces odlučivanja o valutnim promenama i inače složen, može se dogoditi da se kriza ozbiljno pojača usled samog karaktera procesa odlučivanja, što dolazi do izražaja naročito u apstinenciji izvoznika i pojačanju aktivnosti uvoznika. To može paralizovati ceo proces odlučivanja, tako da su vlade po prirodi stvari sklonije da pribegavaju drugim metodama prilagodjavanja, npr. politici dohotka, čak i onda kad je izmena kursa inače pravilna terapija.

Vlade su principijelno mnogo slobodnije kad se radi o malim promenama deviznog kursa i to ne samo sa tehničkog gledišta, već i sa ekonomsko-političkog. Problemi deviznog kursa postaju u takvim uslovima predmet dnevnog reda kao i svaki drugi sastavni deo normalnog toka privredne aktivnosti, kao što je npr. kretanje cena, kamatne stope, ritma proizvodnje, produktivnosti rada, zarpla itd.

Zapravo se kod manjih ali češćih promena deviznog kursa više radi o preventivi za razliku od velikih i redjih promena koje obično predstavljaju zvanično priznanje davno uočene potrebe realneacije kurseva. Ako se ne preduzimaju manje i češće promene, onda je mnogo verovatnije da će kumuliranje elemenata preecenjenosti valute morati pre ili posle dovesti do dramatičnih promena. Naravno, manje ali česte promene mogu uticati u pravcu slabljenja inače nedovoljne discipline u jednom inflatornom raspoloženju. Prilagodjavanje nedisciplini je, medjutim, karakteristično za sredinu u kojoj je neobuzdana tražnja sastavni deo gledanja na svet. U takvim okolnostima prilagodjavanje nedisciplini prisutno je i kroz sva ostala pravila ponašanja, tako da metod manjih i čestih promena neće baš ništa uticati na promenu situacije.

Kad je procenjenost valute poprimila široke razmere faktor očekivanja deluje destruktivno. Čeka se sa izvozom a žuri sa uvozom i čitava ekonomija je u stavu iščekivanja dramatičnih promena. Faktor očekivanja deluje i kod sistema manjih a češćih promena, ali je ublažen postojanjem normalnih manevarskih mogućnosti prilagodjavanja kod svih privrednih agensa. Izvoz i uvoz će se ipak kretati u granicama normalnog ponašanja. Ako se uzme u razmatranje čitav kompleks deviznog kursa, stabilnost cena, stepen korišćenja resursa, stopa liberalizacije spoljnih ekonomskih transakcija, uključujući ovde i politiku uvoza kapitala u ovoj ili onoj formi, onda će verovatno ažurnija menjanja deviznog kursa permanentno pothranjivati sve ostale institucionalne aranžmane relevantne za zadržavanje kontrole nad stopom inflacije.

Teškoće u platnim bilansima mnogih zemalja novijeg vremena potiču od pokušaja da se suviše dugo održi nerealan devizni kurs, što neizbežno vodi ka ekonomskom nacionalizmu. To podstiče na zadržavanje kontrolnih mera, pa čak i na deliberalizaciju jednom već oslobodjenog uvoza, a pooštavanje kontrolnih mera daje novi impuls inflatornim kretanjima. Diferencirane stope inflacije radjaju i diferencirane mogućnosti za eliminisanje odnosno ublažavanje ograničenja u međunarodnom kretanju robe usluga i kapitala. Zato je harmoniziranje politika deviznog kursa i politika liberalizacije uvoza zapravo harmoniziranje nacionalnih stopa inflacije.

Međutim, ako se radi o stalnom kretanju kurseva stranih valuta prema gore, oni će se pre ili posle zalepiti uz gornju granicu marže i rešenje može biti samo u novoj izmeni kursa. Zbog toga ovakvu fleksibilnost deviznog kursa ne treba ni uzimati u razmatranje ako se pretpostavlja neprekidno kretanje kurseva stranih valuta isključivo prema gore. Bolje je onda primeniti čileanski model periodičnog rekalkulisanja kurseva prema kretanju stope inflacije. Pngovor bi se na ovo mogao staviti u tom smislu da devizni kurs postaje neutralan prema inflaciji, umesto da je sa svoje strane suzbija. Zapravo se kod realne kursne fleksibilnosti radi više o tome kako vlasti odgovorne za devizni kurs shvataju alarmne signale koji dolaze sa deviznog tržišta. Naime, devizni kurs ne mora biti slepo podvrgnut tim signalima, već im se može preppustiti samo indikativna uloga u procesu odlučivanja monetarnih vlasti. Takvu indikativnu ulogu mogu npr. nositi informacije o kretanju cena u zemlji i svetu i uopšte ma koji vid sistematskih informacija o tržišnim kretanjima.

Ostalom, zašto bi proces odlučivanja u ovoj oblasti bio bitno drukčiji i sledio neku suprotnu logiku od one koja je karakteristična u procesu odlučivanja na fiskalnom ili opštem monetarnom planu, npr. u propisivanju poreskih

stopa ili eskontne stope. Isto tako, opšte je poznato da se u domenu kontrole cena relativno lako odlučujemo na prihvatanje porasta cena, što po svojim efektima ne predstavlja nešto bitno drukčije od promena deviznog kursa. Izgleda da kod deviznog kursa u mnogo većoj meri dolaze do izražaja prestižni motivi u procesu odlučivanja, iako je ekonomski posmatrano efekat fiskalnih mera i mera opšte monetarne politike, kao i politike cena, često daleko relevantniji.

Pored toga, postoji određeni paralelizam između rukovodjenja kontrolom cena i rukovodjenja deviznim kursom. Stepem rigidnosti kontrole cena i stepen rigidnosti kursne strukture idu obično pari passu. Doduše, ako se cene liberalizuju tako da mogu slediti ritam u svetskoj ekonomiji, onda će se preko cena ostvarivati otvorenost domaće prema svetskoj ekonomiji. Ali to implicira i liberalizaciju uvoza, barem supstancijalnu, i carinsku tarifu bolje harmoniziranu od dosadašnje. Ako se to izdrži, onda će i devizni kurs kao generalna cena doći na liniju normalnih intervalutnih odnosa i još će samo platni bilans dirigovati njegovim oscilacijama.

Poslednja dekada i po našeg vremena pokazuje stalnu eroziju unutrašnje vrednosti novca u celom svetu. Ovo dovodi u sumnju efikasnost svih metoda manipulisanja putem mehanizma cena, pa prema tome i putem izmena deviznog kursa. Ovaj proces erozije naslanja se na upome i relativno visoke stope inflacije. Da li primena realne fleksibilnosti deviznog kursa ubrzava ovaj proces?

Ako se uzme u obzir suma promena koje su u poslednjoj dekadi i po izvršene u spoljnoj vrednosti novca pojedinih zemalja, moglo bi se prilično pouzdano zaključiti da bi suma tih promena bila manja pod sistemom fleksibilnog kursa sa čvrsto određenom maržom. Ovakav zaključak se nameće ako se posmatra prosečna godišnja stopa obezvređivanja novca u dekadi od 1960--70 godine i dalje od 1971--75.

Prosečne godišnje stope obezvređivanja novca za pojedine zemlje za koje postoje podaci izgledaju ovako:

Zemlja	Stopa p.a.	
	1960--70.	1971--75.
Grčka	2,1	15,3
Australija	2,4	11,2
Laksemburg	2,5	8,0
Južnoafrička Unija	2,6	10,5
Kanada	2,6	7,9
SR Nemačka	2,6	6,9
SAD	2,6	6,6

Belgija	2,9	9,6
Švajcarska	3,2	9,0
Australija	3,5	7,9
Novi Zeland	3,7	3,8
Italija	3,8	13,6
Francuska	3,8	9,9
Švedska	3,8	8,4
Velika Britanija	3,9	15,3
Holandija	4,0	9,8
Portugalija	4,3	17,4
Norveška	4,3	9,4
Irska	4,5	15,5
Finska	4,8	14,0
Japan	5,4	14,0
Turska	5,5	17,6
Danska	5,7	10,7
Španija	5,7	13,8
Island	10,6	38,0
Salvador	0,7	7,0
Gvatemala	0,8	10,0
Venecuela	0,9	6,0
Iran	1,7	11,8
Tajland	2,0	9,6
Maroko	2,2	7,0
Kostarika	2,3	3,9
Meksiko	2,6	13,7
Kina (Tajvan)	3,3	15,0
Pakistan	3,4	22,7
Jamajka	3,9	17,8
Ekvador	4,2	16,3
Filipini	5,2	19,9
Bolivija	5,2	34,1
Izrael	5,3	38,1
Indija	5,9	15,0
Peru	8,8	11,9
Kolumbija	10,1	28,9
Jugoslavija	10,9	28,4
Koreja (Južna)	12,1	18,9
Argentina	17,5	106,4
Vijetnam	17,6	58,4
Čile	21,0	3211,2
Brazil	30,6	26,8
Indonezija	57,6	27,4

Izvor: First National City Bank: „Monthly Economics Letter”, i IFS.

Ako analiziramo devalvacije koje su u istom periodu sprovedene, onda će se moći zadržati da je sama devalvaciona stopa u prvom periodu kod svih odnosnih zemalja viša od stopa obezvređenja novca, a saldo promene fleksibilnog deviznog kursa u istom periodu stajao bi sasvim verovatno dosta ispod same devalvaciona stopa. Saldo promena deviznog kursa u sistemu cvrsto marginirane fleksibilnosti nikada ne odražava u celini faktučko smanjenje unutrašnje vrednosti novca, već samo jednim većim delom. Treba imati u vidu da u periodu koji neposredno sledi za uvođenja marginirane fleksibilnosti po pravilu dolazi do izražaja porast tražnje na terminskom tržištu deviza. Ovo ima za posledicu da dijapazon između cene ponude i cene tražnje bude veći na terminskom tržištu, što opet povlači za sobom i jači pritisak na maržu u pravcu njenog proširavanja. Zbog toga, potreba intervencije unutar marže postaje posebno izražena u prvoj fazi po uvođenju novog sistema deviznog kursa.

U sistemu realne fleksibilnosti povećava se sigurnost da će do promene deviznog kursa doći ako je domaća stopa inflacije relativno viša, dok takve sigurnosti nema u sistemu retkih promena kursa, jer upornost u održavanju stanja precenjenosti valute može vremenski daleko prevazići mogućnosti koje se monetarnim vlastima akazuju u prvom sistemu. Dakle, nesigurnost u pogledu veličine promena, ali sigurnost u pogledu brzog reagovanja na signale cena.

U uslovima sistema realne fleksibilnosti promene u deviznom kursu su po svojoj veličini takve da učesnici u međunarodnoj razmeni po prirodi stvari moraju obratiti veću pažnju svojim vlastitim performansama nego efikasnosti svojih vlada u odnosu na vlade konkurentnih zemalja. Ova okolnost je od velikog značaja u praktičnom sprovođenju u život ovog sistema, jer se pri drukčijem sistemu naročito izloznicu u preterano velikoj meri oslanjaju na performanse svojih vlada što slabi njihove vlastite izvozne performanse.

Posebno je pitanje koliko treba u ovom sistemu obezbediti odgovornost monetarnih vlasti na tržišne signale. Sigurno je da današnji sistem fleksibilnosti deviznog kursa po definiciji uključuje veliku dozu diskrecionarnosti monetarnih vlasti. Međutim, ne može se osporiti potreba da u interesu međunarodne monetarne saradnje treba ceo proces odlučivanja velikim delom vezati i za signale sa tržišta. Stvar je mere koliko treba ovaj kompromis između principa diskrecionarnosti i načela tržišnog korespondiranja nasloniti na prvi a koliko na drugi princip. U svakom slučaju ne treba podlegati strahovanju da bi slepe snage tržišta u većoj meri determinisale odluku monetarnih organa. Međutim, treba početi i od opasnosti da suviše velika doza diskrecionarnosti ne oslabi interes privrede. Pri tome se ne sme zaboraviti da se problem diskrecionarnosti odnosi

Uglavnom na biranje trenutka za intervenciju na deviznom tržištu, kao i na intenzitet te intervencije. Nikakva proizvoljna diskrecionarnost ne dolazi u obzir. Dakle, ne radi se o automatskom odgovaranju na tržišne signale, ali se u svakom slučaju radi o principijelno tržišnom metodu formiranja kursa unutar date marže i apsolutnoj obaveznoj respektovanju indikativne uloge informacija o kretanju lokalnih i stranih cena.